

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки

Допущено до захисту

Завідувач кафедри
д. психол. н., професор Ю. О. Асєєва

(підпис)

« ____ » _____ 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
Зі спеціальності _____ 053 Психологія _____
(шифр та найменування спеціальності)

За освітньою програмою _____ «Психологія» _____
(назва освітньої програми)

**На тему: «ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА СУЧАСНОЇ МОЛОДІ:
ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ РИЗИКУ»**

Виконавець:

студентка 4 курсу, групи 4зф12
факультету ЦЗФН

_____ Чопорова Поліна Ігорівна
/підпис/

Науковий керівник

д. психол. н., професор кафедри МППП

_____ Асєєва Ю.О. _____
/підпис/

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	6
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ	6
1.1. Молодіжна девіація: поняття, причини, характеристики	6
1.2. Проблема девіантної поведінки в психології	10
1.3. Основні теорії дослідження девіантної поведінки	21
1.4 Соціальні чинники девіантної поведінки	30
Висновки до першого розділу	37
РОЗДІЛ 2.	39
ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СХИЛЬНОСТІ ДО	
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДІ	39
2.1 Організація та методи проведення дослідження	39
2.2 Психологічний та статистичний аналіз результатів емпіричного	
дослідження	48
2.3 Практичні рекомендації щодо профілактики проявів девіантної	
поведінки у молоді	58
Висновки до другого розділу	64
ВИСНОВОК.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Девіантна поведінка молоді є однією з найактуальніших проблем сучасного суспільства. У період підліткового віку відбувається формування основних аспектів особистості, системи цінностей, норм і моделей поведінки, що зумовлює високу вразливість до впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. Відхилення від загальноприйнятих соціальних норм у поведінці молоді можуть стати як результатом складних соціально-економічних умов, так і впливу психологічних чинників.

Значне поширення випадків девіантної поведінки серед молоді вимагає поглибленого вивчення причин, особливостей та можливостей профілактики цих явищ.

Проблема дослідження причин розвитку девіантної поведінки в молоді, знайшла своє відображення у працях таких науковців, як З. Фрейд, Е. Еріксон, Б. Ньюман, А. Адлер, Е. Берн, А. Елліс, А. Д. Самерофф, Г. Патерсон, А. Бандура, В. І. Войтенко, О. Є. Кондаков, Н. Ю. Максимова, М. Я. Копит, Д. Д. Єнікеева, Н. Ю. Максимова, В. С. Бітенський, Ю. І. Кондратьєв, Л. І. Булотайте, В. Буріан, Л. Вюрсмер та інших.

Проблема розвитку девіантної поведінки є важливою проблемою у сучасній психології, проаналізувавши роботи вітчизняних та зарубіжних вчених можна буде виявити психологічних і соціально-культурні аспекти девіантної поведінки молоді, що дозволить не лише зрозуміти механізми її виникнення, але й розробити ефективні методи корекції та запобігання.

Мета дослідження: виявити психологічні та соціальні чинники формування девіантної поведінки молоді, проаналізувати її особливості та розробити рекомендації щодо профілактики.

З огляду на сучасний стан розробленості досліджуваної проблеми, для досягнення сформованої мети були поставлені такі **завдання**:

1. На основі теоретичного аналізу літератури визначитись із поняттям девіантної поведінки та її вилами.

2. Дослідити сучасні психологічні фактори ризику девіантної поведінки молоді.
3. Підібрати психодіагностичні методики для дослідження схильності до девіантної поведінки серед молодого покоління.
4. Емпірично дослідити індивідуально-психологічні особливості осіб схильних до девіантної поведінки.
5. Емпірично дослідити особливості розвитку девіантної поведінки у молоді.
6. Розробити практичні рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки у сучасної молоді.

Об'єкт дослідження: девіантна поведінка

Предмет дослідження: девіантна поведінка сучасної молоді: психологічні фактори ризику.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, емпіричні методи (анкетування, тестування), методи психологічного аналізу та статистичної обробки результатів.

Для виявлення схильності молоді до девіантної поведінки і визначення їх індивідуально-психологічних характеристик обрано наступний психодіагностичний інструментарій:

1. Опитувальник визначення схильності до девіантної поведінки (О.М. Орел) – спрямований на оцінку загального рівня девіантних тенденцій у поведінці особистості.
2. Опитувальник «Діагностика стану агресії» (А. Басса, А. Дарка) – дозволяє визначити рівень та форми прояву агресивності як одного з ключових факторів девіантної поведінки.
3. Методика визначення акцентуації характеру (Х. Шмішек) – використовується для аналізу індивідуально-психологічних особливостей особистості, які можуть стати основою для формування девіантної поведінки.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. У рамках обраної тематики в теоретичній часті роботи нами було розглянуто дослідження Е. Дюркгейма

та роботи Роберта Мертон, які розглядають зв'язок між культурними цілями та соціальними засобами їх досягнення. Психоаналітичну теорію З. Фрейда, особливо щодо конфліктів між інстинктами та соціальними нормами, а також сучасні підходи до аналізу агресії (Е. Фромм, його праці з деструктивності). Публікації українських дослідників з питань девіантної поведінки молоді, зокрема роботи: Ю.О. Асєєвої, В. С. Бітенський, Д. В. Возний, Н. А. Ковальська, О. Є. Кондаков, М. А. Ковальчук, М. Я. Копит, Н. Ю. Максимова та інших, що аналізують сімейні, соціальні та індивідуально-психологічні чинники.

Теоретична значимість дослідження полягає у поглибленні розуміння механізмів формування девіантної поведінки молоді через інтеграцію психологічних, соціологічних та культурологічних підходів. Аналіз джерел дозволяє уточнити поняття девіації та виділити як негативні (антисоціальні, делінквентні, кримінальні), так і позитивні форми відхилень, що стимулюють соціальні зміни.

Практична значимість роботи полягає у використанні отриманих результатів для розробки профілактичних і корекційних програм, спрямованих на зниження ризику девіантних проявів серед молоді. Запропоновані рекомендації допоможуть педагогам, психологам і соціальним працівникам своєчасно виявляти ризикові групи та впроваджувати заходи для розвитку самоконтролю, формування конструктивних моделей поведінки і покращення соціальної адаптації.

Апробація результатів:

Чопорова П. І., Асєєва Ю.О. Девіантна поведінка сучасної молоді. V Підсумковій науково-практичній студентській конференції ОНЕУ «Сучасні виклики економіки» (17 квітня 2025 р. м. Одеса)

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел, що включає 61 найменувань, із них 2 іноземною мовою. Обсяг основного тексту становить 91 сторінок. До тексту роботи включено 3 таблиць і 5 малюнків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

1.1. Молодіжна девіація: поняття, причини, характеристики

Девіантна поведінка – це спосіб формування і вираження ціннісного ставлення індивіда до соціуму, який відхиляється від соціальних норм. Такі відхилення можуть виникати у різних середовищах, таких як сім'я, навчальні та трудові колективи, а також на вулиці. Основними чинниками девіантної поведінки є складні соціально-економічні умови, конфлікти у міжособистісних відносинах, культурні особливості та комунікація. У соціологічному контексті причинами девіацій є безробіття, бідність, бродяжництво або психічні розлади. Специфічними формами відхилень можуть бути наукова, технічна, художня чи інша творча діяльність, спрямована на створення нового, відмінного від звичайних норм [22].

Культурологічний підхід до пояснення девіантної поведінки наголошує на виникненні таких явищ через зіткнення різних культурних норм. У суспільстві завжди існують групи, чиї цінності й стандарти поведінки не збігаються із загальноприйнятими. Це може бути результатом конфлікту між інтересами окремих соціальних груп і домінуючими нормами більшості. Причини девіантної поведінки серед молоді нерідко пов'язані із взаємовідносинами людини з оточенням, її внутрішнім світом і соціальним середовищем. Такі відхилення часто є наслідком унікального збігу обставин, які вплинули на народження, виховання та соціалізацію особистості.

Дослідження девіантної поведінки мають тривалу історію, але проблема залишається актуальною і сьогодні. Основи девіантних моделей часто формуються у молодих людей під час перехідного періоду між дитинством і дорослістю, який супроводжується значними фізіологічними, інтелектуальними, моральними та соціальними змінами. Молодь прагне експериментувати, шукати нові емоції та стверджувати свою самостійність, але їм часто бракує досвіду для передбачення наслідків власних дій. Соціальна

незрілість і підвищена чутливість до зовнішніх впливів стають важливими чинниками ризику.

Молодь часто не відповідає соціальним вимогам та очікуванням, вважаючи суспільство недостатньо досконалим і несправедливим. Це протиріччя між соціальною незрілістю молоді та вимогами суспільства стає реальним джерелом девіантної поведінки [7].

3. Фрейд пояснював девіантну поведінку недорозвиненістю «Супер-Его», що забезпечує моральний контроль [3]. На його думку, дисбаланс між інстинктами та соціальними нормами призводить до відхилень, а психічні розлади, такі як деменція чи психопатія, можуть бути програмованими джерелами девіації. Е. Дюркгейм заклав основи соціологічної теорії, пов'язуючи девіації зі станом аномії – дезорганізації, коли цінності та норми втрачають свою вагу або вступають у суперечність. Це руйнує соціальну стабільність і спричиняє відхилення [4]. Розвиваючи цю ідею, Р. Мертон вказував на розрив між культурними цілями та доступними засобами їх досягнення як основний чинник девіантної поведінки [56]. Подальший розвиток теорія аномії отримала в роботі Роберта Мертона. Поведінка, яка не відповідає розумінню більшості людей, називається відхиленням. Така поведінка не включає звичайні дії пересічного громадянина.

Розуміння причин і стимулів, які провокують девіантну поведінку, є надзвичайно важливим для її попередження та корекції. Одним із ключових факторів такої поведінки є проблеми у стосунках між батьками та дітьми. Особливо це характерно для дітей, які виховуються в неповних сім'ях. Турботи та контролю одного з батьків часто недостатньо для повноцінного виховання, що створює умови для девіацій. Причини неповноцінності сімей можуть бути різними: розлучення, смерть одного з батьків або інші обставини, які ускладнюють життя дитини. У таких випадках батькам слід приділяти особливу увагу емоційному та психічному стану дитини.

Основні причини, які можуть сприяти формуванню девіантної поведінки у молоді:

1. Молодь не діляться своїми страхами та труднощами, оскільки соромляться або бояться нерозуміння.

2. Брак належного контролю з боку батьків у дитинстві, дає відчуття безкарності за власні дії, що дається взнаки навіть у дорослому віці.

3. Прояви агресії, дратівливості та негативного ставлення до світу навколо.

4. Психічні розлади, які молодь не може подолати самотійно без допомоги спеціалістів [1].

Що стосується проявів девіантної поведінки, то вони можуть включати нетипові дії, що порушують встановлені норми. Молоді особливо важко стримувати свої емоції через гормональні зміни, що відбуваються у їхньому організмі. Часто вони прагнуть протесту і вчиняють дії, які суперечать загальноприйнятим правилам.

Форми девіантної поведінки є різноманітними й залежать від норм і правил, прийнятих у конкретному суспільстві. У кожній культурі існують свої уявлення про те, що вважається прийнятним або неприйнятним. Наприклад, дії, які можуть бути звичними в кримінальних районах Мексики, можуть вважатися абсолютно неприпустимими в Україні. Девіантну поведінку можна класифікувати за кількома основними типами: залежності (зокрема, хімічні), злочинні вчинки, аморальні дії та суїцидальні тенденції [32].

Девіантна поведінка може також сприяти ефективному функціонуванню суспільства.

По-перше, вона здатна підсилювати підпорядкування нормам. Засудження відхилень допомагає окреслити межі прийнятної поведінки та зміцнити розуміння норм.

По-друге, девіації сприяють згуртованості групи. Спільний ворог або порушник норм об'єднує групу, посилюючи солідарність і чітко окреслюючи її межі та приналежність.

По-третє, девіантна поведінка може виступати каталізатором соціальних змін. Кожне порушення норм сигналізує про певні збої в соціальній системі.

Наприклад, високий рівень злочинності свідчить про проблеми в роботі соціальних інститутів, незадоволення громадян або необхідність перегляду моральних принципів і соціальних відносин.

По-четверте, девіація може слугувати поштовхом до реформування старих норм. Вона вказує на потребу оновлення соціальних інститутів і пропонує нові моделі взаємодії. Таким чином, відхилення стають не лише викликом, а й джерелом змін у суспільстві [25].

Поняття «девіантна поведінка» охоплює низку реальних соціальних явищ, які проявляються у різних формах та видах. Усі види девіантної поведінки, що зустрічаються у молоді, пов'язані з шкідливими звичками, небезпеку яких вони не завжди усвідомлюють. Найбільш поширеними серед таких звичок є лихослів'я, куріння, вживання алкоголю, наркоманія та злочинність.

Проблема використання ненормативної лексики особливо гостра серед молоді, для якої лихослів'я є символом незалежності та дорослості. Воно також є знаком належності до групи однолітків. Дорослі, не контролюючи свою мову, часто мимоволі формують у дітей цю шкідливу звичку. Молодь використовує ненормативну лексику не через задоволення, а як спосіб самоствердження. У результаті формується звичка вживати лайливі слова, що засмічує мовлення жаргоном.

Злочинність розглядається як соціальне явище з деструктивним впливом на суспільство, регульоване кримінальним законодавством. Серед неповнолітніх та молоді злочинність найчастіше спостерігається у віковій категорії 14–29 років, і її основою є конфлікти різного характеру. Засоби масової інформації, приділяючи увагу кримінальній тематиці, можуть сприяти формуванню у молоді уявлення про злочинність як звичайний атрибут сучасного життя.

Це хвороба, що виникає через непомірне вживання алкоголю. В останні десятиліття пияцтво поширюється серед юнаків, які часто розглядають пиво та вино як атрибут розваг і незалежності [36]. Молодь виділяє кілька ступенів

пияцтва: епізодичне рідкісне, епізодичне часте та систематичне. Пияцтво стає способом самоствердження, бравади чи протесту, що спричиняє тяжке сп'яніння. Через незрілість організму навіть невеликі дози алкоголю можуть викликати токсичні стани, такі як похмілля, втрата пам'яті, блювання та інші ускладнення [54].

Вживання наркотиків є формою девіантної поведінки, яка виникає як реакція на життєві труднощі чи протест проти традиційних норм. Молодь часто пробує наркотики через цікавість, бажання отримати задоволення або підтримати компанію однолітків. Наркоманія стає способом втечі від реальності, що сповнена проблем і негараздів. Вживання наркотиків спричиняє соціальні та психологічні труднощі, руйнуючи здоров'я та соціальні зв'язки [44].

Шкідлива звичка куріння часто починається у підлітковому віці як спроба виглядати дорослим і незалежним. З часом звичка закріплюється, і молоді люди вже не приховують її навіть від батьків, демонструючи свою самостійність. Куріння може стати як психологічною, так і фізичною залежністю, що викликає внутрішній дискомфорт при тривалих перервах. Приклад дорослих, які курять, є одним із головних чинників, що сприяють поширенню цієї звички серед молоді.

Таким чином, різні форми девіантної поведінки, становлять серйозну загрозу для молоді. Вони є як наслідком соціальних, психологічних і культурних чинників, так і наслідком недостатньої уваги до виховання та формування правильних цінностей у молодого покоління.

1.2. Проблема девіантної поведінки в психології

Поведінка особистості трактується як спосіб взаємодії індивіда із зовнішнім середовищем, що проявляється через внутрішню активність і цілеспрямовані дії. Ці дії є виразом морального самовизначення людини – кожен вчинок слугує відображенням її ставлення до оточення, себе самого та суспільства загалом, сприяючи формуванню її самобутності [35].

Дослідження моделей поведінки дозволяє оцінити ступінь інтеграції індивіда у соціальне середовище. Процес соціалізації включає формування розуміння та прийняття правил, які можуть відповідати або суперечити традиційним культурним орієнтирам та моральним стандартам, визначеним як дозволені чи заборонені [27]. Саме ці уявлення знаходять своє відображення у конкретних поведінкових актах людини.

При аналізі діяльності завжди проводиться порівняння з певним нормативним стандартом, який може базуватися на різних критеріях. Статистична норма характеризує типові для більшості риси поведінки, соціальна норма охоплює вимоги морального, правового або професійного характеру, психічна норма відображає критерії здорового функціонування організму, а психологічна норма спрямована на забезпечення гармонійного розвитку особистості.

Психологічні норми трактуються по-різному залежно від підходу. У психоаналізі, наприклад, нормальність особистості визначається балансом між Ід («Воно»), Его («Я») та Супер-Его («Над-Я»). Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл) вважають, що особистість має бути зорієнтована на само актуалізацію, тобто реалізацію свого духовного, творчого потенціалу, свободу і відповідальність [43].

На підставі зіставлення з усталеними нормами поведінку особистості умовно поділяють на дві групи: стандартну, що відповідає соціальним вимогам, і девіантну – відхилення, які виходять за рамки загальноприйнятих стандартів. Позитивні девіації характеризуються тим, що індивід виявляє унікальність і креативність, здатність створювати інноваційні ідеї, що приносять користь суспільству, що свідчить про успішну соціалізацію та сприяє прогресу. Натомість негативні девіації пов'язані з недолужним засвоєнням позитивного соціального досвіду та нездатністю гармонійно адаптуватися до моральних цінностей і стандартів, що чинять вплив на суспільні очікування [28; 29]. Таке невідповідність порушує нормальний процес соціалізації, проявляючись через дисбаланс психічних процесів,

неадаптованість, розлад самоактуалізації та ухилення від морального й естетичного контролю, що в результаті призводить до встановлення девіантної соціальної позиції і формування ризикового способу життя [40; 47].

За словами К. Г. Силовича, негативні прояви девіантної поведінки можна розділити на дві основні категорії: перша охоплює ті форми, які порушують норми психічного здоров'я, що супроводжуються психопатологічними ознаками, а друга стосується відхилень, що суперечать соціальним, культурним і особливо правовим нормам [55].

Р. В. Васильович визначає низку характерних ознак девіантної поведінки [47]:

- Тривалі порушення важливих норм, що є ключовими для суспільства на певному етапі його розвитку;
- Поведінка має стійкий характер і обумовлена загальною спрямованістю особистості, а не кризовими чи нестандартними ситуаціями;
- Девіантна поведінка супроводжується ознаками соціальної дезадаптації та викликає негативну оцінку з боку суспільства;
- Хоча девіантна поведінка може набувати патологічних форм (наприклад, алкоголізм або наркоманія), вона не тотожна психічним захворюванням чи патопсихологічним станам;
- Наслідками такої поведінки є реальна шкода, яку особистість завдає собі або оточуючим [10].

Таким чином, девіантна поведінка часто носить агресивний характер, а агресія може бути спрямована як на інших людей, так і на саму особистість.

Девіантна поведінка особистості часто пов'язана з її важковиховуваністю у дитинстві. Остання, на думку Н. Ю. Максимової [12], може бути зумовлена:

- Недостатній розвиток особистісних структур, низький рівень моральних уявлень і соціальних навичок, що виникають через педагогічну занедбаність.

- Особливості нервової діяльності, наприклад, акцентуації характеру, емоційна нестійкість або імпульсивність.
- Невдалі виховні стратегії, коли застосовуються хибні або ситуативні методи виховання.
- Наявність особистісних новоутворень, таких як неадекватна самооцінка чи завищені рівні домагань, що формують бар'єри у відносинах із вихователями та викликають почуття неадекватності [15].

Н. Ю. Максимова вказує, що якщо базові потреби особистості залишаються незадоволеними протягом тривалого часу, це може стимулювати активацію захисних психологічних процесів. В результаті відбувається спотворення сприйняття об'єктивної реальності, яке слугує підтвердженням внутрішніх переконань, задовольняючих потреби суб'єкта. У таких умовах поведінка стає своєрідною заміною активної діяльності, яка могла б забезпечити реалізацію життєво важливих потреб.

Спотворене сприйняття ставлення оточуючих до себе може закріпитися як стабільна позиція, що впливає на подальший розвиток індивіда. Людина починає шукати пояснення своїм невдачам у зовнішніх обставинах, уникаючи прийняття відповідальності за власні недоліки. Це спричиняє виникнення когнітивного дисонансу, коли реальні відносини і оцінки не узгоджуються з уявленнями про себе. Таким чином, вимоги суспільства залишаються зовнішнім орієнтиром, який особа не приймає, що підвищує ризик відхилення її поведінки від соціально прийнятих норм [35]. Загалом до психологічних проявів девіантної поведінки особистості відносять такі [29; 47]:

- Духовні проблеми: втрата сенсу життя, внутрішня порожнеча, блокування можливості реалізувати свій духовний потенціал;
- Деформація ціннісно-мотиваційної сфери: зниження значущості моральних цінностей (совісті, відповідальності), перевага егоцентричних інтересів, внутрішні конфлікти, низька ефективність психологічного захисту;

- Емоційні порушення: тривожність, депресія, переважання негативних емоцій, алекситимія (нездатність розпізнавати і виражати свої почуття), емоційне огрубіння;
- Проблеми саморегуляції: неадекватна самооцінка, дисбаланс у рівні домагань, слабкий самоконтроль, низька адаптивність;
- Когнітивні спотворення: стереотипність мислення, ригідність, обмеженість знань, наявність забобонів;
- Негативний життєвий досвід: шкідливі звички, психічні травми, насильство, соціальна некомпетентність [52].

В залежності від того, з якою нормою порівнюють характеристики поведінки та якими є її негативні наслідки, виділяють різноманітні типи девіантних моделей: поведінку, що суперечить соціальним і правовим вимогам (антисоціальну, включаючи делінквентну та кримінальну), асоціальну (аморальну) та саморуйнівну поведінку тощо [14; 27; 40; 55].

Антисоціальна поведінка порушує загальновизнані соціальні та юридичні стандарти, створюючи загрозу порядку і добробуту всього суспільства. Делінквентна поведінка, яка передбачає незначні правопорушення, зазвичай не супроводжується серйозними юридичними наслідками. Вона може проявлятися, наприклад, у вигляді агресивних протистоянь, бешкетництва або вандалізму – дій, що виконуються задля розваги, але є недопустимими з огляду на соціальні норми. Основною причиною подібних проявів є відсутність належного виховання або слабкий контроль з боку соціального оточення.

Делінквентна поведінка передбачає дрібномасштабні порушення, які зазвичай не призводять до суворої юридичної відповідальності [37]. Такі випадки можуть включати акти хуліганства, бешкетництва або вандалізму, що, наприклад, може виражатися у безцільному руйнуванні культурних та матеріальних цінностей. За даними Д. Кантер, існують різні типи вандалізму, зокрема: прагнення отримати матеріальну вигоду, відшкодування за образу, реакція на стрес через сильну лють, бажання розважитися та здобути нові

емоції, спроба самоствердження або привернення уваги, дослідницький інтерес у дитячому віці, а також форма анонімного комунікаційного вираження через графіті.

Водночас звикання до делінквентних дій може призводити до їх сприйняття як нормальних. За В. О. Моляко, особистість може виправдовувати свої дії через механізми психологічного захисту. Серед них, віра у те, що є люди, яким усе дозволено, ігнорування або знецінення соціальних норм через їх сприйняття як нав'язливих і нудних повчань [7].

З часом делінквентна поведінка може еволюціонувати у злочинну. Кримінальна поведінка характеризується вчиненням дій, що суперечать як нормам права, так і положенням кримінального законодавства.

О. Ю. Дроздов і М. А. Скок, спираючись на класифікацію Д. Маца, виділяють кілька типів злочинної поведінки залежно від характеру і тяжкості злочину [14]:

1. Злочини із застосуванням фізичної сили: вбивства, нанесення тілесних ушкоджень, побої, хуліганство, зґвалтування, захоплення заручників тощо;
2. Злочини із загрозою фізичного насильства: пограбування, погрози фізичної розправи, примус до неправдивих свідчень тощо;
3. Злочини через психологічне насильство: шантаж, образи, обмова та подібні дії [20].

Кримінальні форми поведінки зазвичай формуються на основі певних особистісних особливостей, насамперед – внутрішніх суперечностей у системі переконань і цінностей. Індивіди, схильні до таких проявів, нерідко вважають свої аморальні або протизаконні дії абсолютно виправданими, оскільки вони ґрунтуються на власній, викривленій системі моральних орієнтирів. Вони свідомо протиставляють себе соціуму, сприймаючи інших людей лише як засоби досягнення власних цілей.

Такі особистості, як правило, демонструють знижену здатність до співпереживання, однак залишаються дуже вразливими до чужого ставлення

до себе. Їм властива відсутність каяття, внутрішніх сумнівів чи докорів сумління, що зумовлено специфічним способом узгодження внутрішніх суперечностей. Часто ці особи входять до складу антисоціальних груп, де знаходять почуття підтримки, впевненості та можливості самореалізації, хоча й у формі девіантної діяльності [12; 42].

На думку Л. М. Карамушки [40], асоціальна поведінка є проявом розладу особистісної взаємодії в суспільстві, що виявляється у порушенні очікуваних моделей поведінки, сформованих у певній соціальній групі. Хоча така поведінка рідко становить пряму загрозу соціальному порядку, вона дестабілізує систему міжособистісних зв'язків. Такі відхилення здебільшого виявляються найближчим оточенням і можуть бути ситуативно скориговані.

Асоціальну поведінку поділяють на кілька основних типів: конфліктно-ситуативну з переважно позитивною тенденцією; ситуативну з незначними негативними відхиленнями; нестійку з чітко вираженим негативним змістом; та стійку, що має постійну негативну спрямованість [21].

Прикладом асоціальної поведінки, яка виникає на ґрунті соціальної дезадаптації, є бродяжництво. Такий спосіб життя часто стає механізмом уникнення соціального контролю і відповідальності, втечею від вимог суспільства. Одним із найбільш помітних проявів є так звані «вуличні діти», які опиняються поза межами родинної турботи через несприятливі умови виховання, страх покарання та відторгнення з боку дорослих [29].

Ще однією формою відхилень є аморальна поведінка, що виявляється у діях, які суперечать загальноприйнятим етичним принципам – таким як ввічливість, порядність, відповідальність, чесність. Подібна поведінка викликає осуд з боку суспільства. Наприклад, сексуальна розбещеність може свідчити про падіння загального рівня моральних орієнтирів у суспільстві.

Т. П. Малихіна виділяє такі форми аморальних вчинків [12]:

1. Стійкі форми, коли особистість керується стійкими аморальними мотивами, відчуваючи задоволення після таких вчинків;

2. Нестійкі форми, коли аморальні дії обумовлені відсутністю негайної загрози покарання, хоча особистість усвідомлює їх неприйнятність і зазнає докорів сумління;

3. Одиначні форми, коли особистість, хоч і відчуває сором за свої дії, виправдовує їх у конкретній ситуації, використовуючи захисні механізми, що формують псевдоморальні почуття [31].

Л. Штейн вважає, що аморальна поведінка особистості тісно пов'язана з явищем інтолерантності, яка може мати як пасивний, так і активний характер. У пасивній формі вона проявляється через байдужість до несправедливості, соціальних порушень і потурання діям, які суперечать моральним нормам. Натомість активна інтолерантність виявляється у формі прямої агресії, приниження інших, дискримінаційної поведінки та психологічного тиску, що підриває почуття гідності та безпеки в міжособистісних відносинах [41].

Аутодеструктивна поведінка характеризується як така, що суперечить загальноприйнятим психофізіологічним та медичним нормам і становить загрозу для особистісної цілісності людини. Сюди входять небезпечні для життя та психіки форми дій, як-от суїцидальні наміри, участь у ризикованих або екстремальних практиках, схильність до самопожертви (віктимність), адиктивна поведінка, а також фанатичні переконання, що витісняють здоровий глузд [12; 15; 47].

Адиктивна модель поведінки розглядається як прояв девіантної активності, яка формується внаслідок психологічної або фізичної залежності – як від речовин, так і від певних форм поведінки. Найчастіше йдеться про хімічні залежності, пов'язані з уживанням алкоголю, наркотичних засобів чи тютюну, однак також зустрічаються нехімічні форми, як-от ігрова залежність, розлади харчової поведінки, релігійний або ідеологічний фанатизм. Коріння таких девіацій полягає у психологічній нездатності долати життєві труднощі природними шляхами. Люди з низьким рівнем самоконтролю, слабкою емоційною стійкістю та неготовністю до конструктивного вирішення проблем шукають тимчасове полегшення через адикції [12; 55].

Серед найбільш розповсюджених форм залежної поведінки домінують зловживання алкоголем і наркотичними речовинами. Вживання алкоголю навіть у помірних дозах призводить до зниження психоемоційного контролю, створюючи хибне відчуття свободи, тоді як надмірне вживання гальмує розумову та фізичну активність. Часто алкоголь вживається як спроба втечі від тиску з боку соціуму. Щодо наркотиків, то початкова мотивація зазвичай пов'язана з пошуком нових вражень або небезпечних експериментів, у той час як токсикоманія часто стає засобом боротьби з внутрішньою тривогою та емоційним напруженням [6].

Особам, схильним до адиктивної поведінки, притаманна вузька часово-життєва перспектива: вони зосереджені переважно на досягненні миттєвих цілей, які можна реалізувати найближчим часом. Як зазначає М. І. Козлов [24], такі індивіди живуть із відчуттям «скороченого майбутнього», сприймаючи життя як надто коротке, аби себе в чомусь обмежувати чи будувати плани на віддалену перспективу. Вони відкидають необхідність самозбереження заради майбутнього та не бачать сенсу у відкладанні задоволення [50].

У близьких до таких людей часто розвивається явище співзалежності – особливий психологічний стан, який формується на ґрунті хронічного стресу, коли увага надмірно сконцентрована на проблемах залежної особи. Це супроводжується самозреченням, відмовою від власних потреб, підпорядкуванням життя чужій залежності та втратою психологічних меж [12].

Варто зазначити, що не лише психоактивні речовини можуть виступати об'єктами залежності. Адикція може стосуватись також їжі, азартних і комп'ютерних ігор, сексуальних відносин, участі в релігійних або псевдорелігійних культах. Тому девіантна поведінка часто проявляється у розладах харчової поведінки (наприклад, компульсивне переїдання, свідоме голодування, анорексія), у гемблінгу (ігровій залежності), яка охоплює не лише класичні азартні ігри, а й відеоігри, або у релігійному фанатизмі, що передбачає сліпе поклоніння деструктивним ідеям і лідерам сект [14; 47].

Особи з такими формами залежності нерідко намагаються знайти сенс життя в межах цих адикцій або, навпаки, уникнути відповідальності, яку вимагає соціальне життя. У них можуть виникати глибокі внутрішні конфлікти: нереалізовані потреби, ізоляція від суспільства, посилене почуття провини, а також психологічна залежність від лідерів груп, що підсилює девіантну поведінкову модель [17].

Окремим типом саморазрушувальної поведінки є схильність до суїцидальних дій, які найчастіше виникають у відповідь на сильні внутрішні кризи. Людина потрапляє у стан повної безвиході, коли здається, що єдиним способом розв'язати проблему є смерть. Такий стан часто супроводжується сигналами про потребу в допомозі. Виділяють кілька форм суїциду: істинний із щирим наміром припинити життя через втрату сенсу; демонстративний як заклик до уваги або спроба маніпуляції; та прихований коли вчинки мають високий ризик смерті, але не супроводжуються відкритим наміром. Крім того, існує парасуїцидальна поведінка – дії, які передбачають завдання собі шкоди у стані афективного потрясіння, наприклад, навмисне перебування в небезпечних умовах або виклик у себе непритомності через механічний вплив [2; 28; 33].

Віктимна поведінка наближається за своєю природою до автоагресивної, оскільки супроводжується діями індивіда, що несвідомо сприяють вчиненню протиправних дій стосовно нього самого. В основі цього типу поведінки лежить ігнорування елементарних заходів безпеки, що часто призводить до ризикованих ситуацій. Людина свідомо або підсвідомо обирає стиль життя, який привертає увагу потенційно небезпечних осіб, зокрема агресорів чи злочинців. За класифікацією О. Ю. Дроздова та М. А. Скока [14], існує дві основні моделі таких особистостей: пасивна жертва, яка відзначається надмірною тривожністю, низькою самооцінкою та невпевненістю; активна жертва, яка схильна до конфліктів, демонструє надмірну відкритість у спілкуванні, емоційну жорсткість, імпульсивність і прагнення привертати до себе увагу.

У психологічній літературі, зокрема вітчизняній, розрізняють кілька рівнів розвитку девіантної поведінки, починаючи з легких форм і завершуючи найбільш серйозними. Найнижчий щабель включає поведінку, яка хоч і не є кримінальною, але вже не схвалюється оточенням (наприклад, епізодичні витівки чи порушення дисципліни). Далі йдуть дії, що викликають соціальне засудження, морально неприйнятні вчинки, поступово переходячи у делінквентні прояви, тобто дрібні правопорушення, які можуть еволюціонувати у кримінальні дії та глибоку деструктивну поведінку, що загрожує самому існуванню соціального порядку [28; 48].

Цей розвиток можна умовно поділити на кілька етапів:

Перший етап ситуативний рівень – включає поодинокі прояви неслухняності, уникнення соціальних зобов'язань, непослух у родині чи колективі. Це попереджувальний сигнал про необхідність втручання, змін у вихованні або посилення соціального контролю. У разі відсутності реакції, особистість або шукає вирішення проблеми конструктивно, або поступово адаптується до девіантної моделі поведінки [29].

Другий – етап стійких відхилень, коли порушення моральних і соціальних норм стають систематичними. Тут починають проявлятися делінквентні тенденції дрібні правопорушення. Особа може вступати у контакт з асоціальними групами, хоча ще здатна критично оцінювати свої дії у контексті власної моральної системи [29].

Третій рівень – криміногенна фаза відзначається переходом до серйозніших порушень: насильницьких дій, крадіжок, проституції. У цей момент зазвичай розвивається криза самоідентифікації — розрив між власним сприйняттям і соціальним образом. Це часто веде до прийняття нового «я», де девіантна поведінка стає частиною нормального стилю життя [29].

Четвертий щабель – стійка кримінальна поведінка, при якій девіант інтегрується в кримінальне середовище або антисоціальні угруповання. Такі особистості демонструють постійну ворожість до суспільних норм, ведуть небезпечний для соціуму спосіб життя [29].

Останній, п'ятий рівень – глибока деструктивна девіація. Це стани, при яких людина повністю відчужується від суспільства, втрачає орієнтацію на моральні цінності, норми й зобов'язання. Вона або навмисно ізолюється від соціуму, або вступає з ним у радикальний конфлікт, що часто призводить до трагічних наслідків як для самого індивіда, так і для оточення [29].

1.3. Основні теорії дослідження девіантної поведінки

Девіантна поведінка є предметом пильної уваги в наукових дослідженнях, які охоплюють такі галузі, як соціологія, соціальна психологія, філософія, кримінологія, деліктологія та інші дисципліни. Це явище вивчається з різних точок зору, а спроби створити цілісні теорії, які пояснюють природу девіацій, сягають корінням у XIX–XX століття [14]. Незважаючи на це, інтерес до проблематики девіантної поведінки залишається актуальним і в XXI столітті.

У соціології девіантною поведінкою вважають дії або моделі поведінки, що відхиляються від загальноприйнятих соціальних норм, завдаючи шкоди окремим особам, групам чи суспільству загалом [53]. Розвиток індустріальних суспільств, а також наукові відкриття у галузях географії, біології, анатомії та фізики стимулювали формування нових підходів до пояснення суспільних явищ. Цей науковий підхід отримав назву позитивізм [36].

У рамках позитивістського напрямку сформувалися три основні підходи до аналізу девіацій: біологічний, психологічний та соціологічний [22]. Кожен із них робить акцент на різних аспектах феномену відхилення від норм, розглядаючи їх крізь призму впливу природних, психічних чи соціальних факторів.

Біологічний підхід до вивчення девіації має довгу історію, що бере початок у XIX столітті. Видатним представником цього напрямку став австрійський учений Чезаре Ломброзо (1835–1909 рр.), який розробив концепцію біосоціальної сутності злочинності. У своїй роботі «Злочинна людина» він виклав ідею про те, що злочинці здебільшого керуються емоціями,

а не раціональними міркуваннями. Ломброзо виділив кілька факторів, які сприяють зростанню девіації: кліматичні умови, урбанізація, рівень економічного розвитку, щільність населення, соціальна структура, а також природні катастрофи, посухи, голод [32].

Особливу увагу він приділяв ролі алкоголізму та наркотиків. Вчений зазначав, що з розвитком цивілізації зростає вживання алкоголю, що провокує девіантну поведінку. Ще серйознішою проблемою він вважав наркотики, які, на його думку, можуть формувати у людини схильність до насильства, крадіжок та інших злочинів [49].

Ч. Ломброзо також наголошував на важливості виховання. Він вважав, що головними факторами формування девіантної особистості є негативний вплив батьків і спадковість. Вчений підкреслював, що традиційна сім'я відіграє ключову роль у запобіганні девіаціям у суспільстві [36].

Досліджуючи зовнішні риси злочинців, Ч. Ломброзо зробив висновок, що існують три типи злочинців: злодії, шахраї та вбивці. Він вважав, що злочинців можна впізнати ще в дитинстві за певними фізичними особливостями [48]. Його теорія фізичних типів отримала велику популярність у XIX–XX століттях.

Слідом за Ч. Ломброзо німецький психіатр Ернст Кречмер (1888–1964 рр.) розробив теорію конституційної схильності, згідно з якою будова тіла людини впливає на її поведінку. Е. Кречмер стверджував, що високі й худі люди схильні до самотності й інтелектуальної діяльності, тоді як люди щільної статури прагнуть до домінування і частіше вчиняють злочини. Натомість невисокі люди, за його спостереженнями, зазвичай доброзичливі й менш схильні до девіації [40].

Дослідник Вільям Герберт Шелдон (1888–1977 рр.) також вивчав зв'язок між типом статури та поведінкою. Він виділив три основні типи будови тіла: ендоморфний (м'який, округлий), мезоморфний (мускулистий) та екторморфний (худорлявий) [21].

Британський психолог Ганс Юрген Айзенк (1916–1997 рр.) зробив внесок у вивчення темпераменту, довівши, що екстраверти частіше вчиняють злочини, ніж інтроверти, через їхню імпульсивність та пошук гострих відчуттів [48].

У XX столітті відкриття в галузі генетики сприяли подальшому розвитку біологічного підходу. Зокрема, дослідники вивчали вплив рівня гормонів (тестостерону), хромосомних аномалій, рівня серотоніну та пошкоджень мозку на девіантну поведінку. Вчені дійшли висновку, що людина не успадковує саму девіантну поведінку, але може отримати індивідуальні риси, які підвищують ймовірність відхилень від норми [34].

Таким чином, біологічний підхід робить важливий акцент на фізіологічних і спадкових факторах, які впливають на поведінку, проте потребує доповнення іншими підходами для комплексного розуміння девіації.

Психологічний підхід до аналізу девіантної поведінки сформувався у XX столітті. Прихильники цього напрямку наголошують, що ключовими факторами, які визначають поведінку людини, є особистісні риси та психологічні механізми, а не лише біологічні інстинкти.

Зигмунд Фрейд (1856–1939 рр.) у своїй роботі «Я і Воно» досліджував потяги, які впливають на поведінку людини. Він виокремив два основних інстинкти: потяг до життя і потяг до смерті. Останній, за Фрейдом, тісно пов'язаний із саморуйнуванням та агресією до інших. Найяскравішими проявами цього інстинкту є садизм та мазохізм. На його думку, девіантна поведінка є результатом природних потягів, закладених у людині. Проте головним недоліком цієї теорії є брак емпіричних доказів на користь існування саме таких інстинктів [46].

Продовжуючи вивчати природу девіацій, Конрад Лоренц (1903–1989 рр.) звертав увагу на вроджену схильність людини до насильства. На його думку, енергія насильства має знаходити вихід через соціальні, економічні або політичні процеси [49]. Наприклад, політична боротьба між партіями може розглядатися як форма прояву цієї енергії. Лоренц стверджував, що така

активність, зокрема й девіантна поведінка, є наслідком внутрішньої енергії, яка знаходить вихід через боротьбу за ресурси чи владу.

У ХХ столітті також виник екзистенційно-гуманістичний напрям у дослідженні девіантної поведінки. Віктор Франкл (1905–1997 рр.) у своїх роботах наголошував на важливості пошуку сенсу життя. У книзі «Людина у пошуках сенсу» він аналізував причини високого рівня смертності серед студентів у США в середині ХХ століття, де після дорожньо-транспортних пригод на другому місці були самогубства. В. Франкл вважав, що відсутність сенсу життя є ключовою причиною самогубств, навіть у матеріально благополучних молодих людей. Хоча також може можуть бути пов'язані і з поганими матеріальними умовами, коли людині «живеться гірше нікуди» [23]. Як рішення цієї проблеми, він пропонував впровадження методу логотерапії для лікування екзистенційних криз.

Вивчаючи природу агресії, Еріх Фромм (1900–1980 рр.) у праці «Анатомія людської деструктивності» досліджував феномен деструктивності. Він розглядав панування (садизм) і підпорядкування (мазохізм) як форми девіантної поведінки. Е. Фромм вважав, що нормальний розвиток особистості полягає в здатності любити та раціонально мислити, спрямовуючи свою енергію на творчі та значущі цілі [53].

Однак Е. Фромм також наголошував, що сучасне індустріальне суспільство сприяє розвитку девіантної поведінки через речизм і втрату людських цінностей. Людина перетворюється на річ, залежну від споживання, накопичення матеріальних благ і нарцисизму. Інформація про війни, насильство та катастрофи, яка поширюється засобами масової інформації, заповнює свідомість людей, особливо з низьким рівнем духовності [26].

Е. Фромм також описував нудьгу як одну з головних проблем сучасної людини. Хронічна нудьга спонукає шукати компенсатори у вигляді алкоголю, наркотиків або надмірної зайнятості. На думку дослідника, «головна мета людини сьогодні - втекти від своєї нудьги» [26]. Ця втеча часто веде до деструктивної або девіантної поведінки.

Французький соціолог Еміль Дюркгейм (1858–1917 рр.) вперше увів у науковий обіг терміни «девіація» та «девіантність». Його дослідження приділяли значну увагу аналізу злочинів і суїцидальної поведінки. Дюркгейм розглядав самогубство як соціальну проблему, що охопила європейське суспільство, пояснюючи її причини як внутрішні (особистісні), так і зовнішні (соціальні). Вивчаючи статистичні дані другої половини XIX ст., Е. Дюркгейм робить висновок, що «кожне суспільство у відомий історичний момент має певну схильність до самогубства» [19].

До позасоціальних чинників самогубств він відносив психічні розлади, меланхолію, неврастенію та вплив фізичного середовища. Проте основну увагу Е. Дюркгейм приділяв факторам, що впливають на великі соціальні групи. Він зазначав, що молоді люди у великих містах схильні до суїцидальних настроїв більше, ніж їхні однолітки з малих міст чи сіл, оскільки міське середовище швидше включає молодь у соціальне життя та розвиває розумово [21].

Е. Дюркгейм розробив методику аналізу самогубств як прояву соціальних девіацій. Він вважав, що кожна соціальна група має притаманну їй специфічну схильність до самогубств. Типи самогубств, за Е. Дюркгеймом, визначаються умовами, в яких ці явища виникають. У своїй роботі він порівнював рівні самогубств у країнах з домінуючими релігіями, як-от протестантизм і католицизм. Протестанти, за його дослідженнями, мали вищий рівень суїцидів, оскільки вони більше звільнені від догматів релігії й сильніше акцентуються на індивідуальності. Релігія, на думку Е. Дюркгейма, виконує профілактичну функцію, оскільки світська мораль менш категорично засуджує девіантні вчинки [19].

Вплив сім'ї також був важливою темою досліджень Е. Дюркгейма. Дослідник зазначає, що «холосте життя збільшує схильність до самогубства» [42], тоді як міцні сімейні зв'язки можуть слугувати захистом від подібних вчинків. Основним чинником, який сприяє росту суїцидів, є втрата людиною духовної прив'язаності.

Окрему увагу Е. Дюркгейм приділив аномії – стану моральної дезорганізації суспільства. Він пояснював, що раптові економічні зміни, зростання добробуту чи багатства можуть порушувати баланс між бажаннями та можливостями людини. Коли соціальні орієнтири втрачаються, виникає внутрішній конфлікт, який іноді призводить до саморуйнування [13].

Е. Дюркгейм називав такі самогубства аномічними, вбачаючи в них наслідки відсутності чітких моральних орієнтирів. У суспільствах з аномією підвищується ризик девіантної поведінки, оскільки людина опиняється у стані розгубленості та розчарування. У таких умовах девіантність може проявлятися як у саморуйнуванні (самогубствах), так і в агресії щодо інших (вбивствах) [13].

Цікавим є спостереження Е. Дюркгейма про те, що з розвитком суспільства в напрямку цивілізації кількість самогубств має тенденцію до зростання. Він зазначав, що аномічні самогубства набувають масового характеру в регіонах із високим рівнем розвитку торгівлі та промисловості. Е. Дюркгейм запропонував конкретні способи боротьби з проявами девіантної поведінки, підкреслюючи, що негативні девіації є симптомами соціальної патології, які розвиваються у суспільствах, де моральні норми зазнають занепаду [10].

Для подолання цього явища дослідник наголошував на важливості зміцнення моральних основ. Основним інструментом, на його думку, є система виховання, яка допоможе людині визначити чіткі життєві цілі та наповнити їх сенсом.

Е. Дюркгейм виділив два типи девіацій: позитивні та негативні.

Позитивні девіації сприяють прогресу особистості, соціальних груп і суспільства загалом. Наприклад, соціальні революції, хоча й порушують усталений порядок, здатні змінити напрямок розвитку суспільства, трансформуючи його інститути та створюючи нові умови для еволюції [10].

Негативні девіації, навпаки, є гальмом для розвитку. Вони створюють перешкоди на шляху як індивідуального, так і соціального прогресу, руйнуючи

Суттєвий внесок у подальший розвиток концепцій Е. Дюркгейма здійснив американський соціолог Роберт Мертон (1910–2003 рр.). Розвиваючи ідеї свого попередника, він дійшов висновку, що девіантна поведінка є наслідком суперечності між загальноприйнятими культурними ідеалами та можливостями, які реально надає соціальна структура для досягнення цих ідеалів [48]. У своїх працях Мертон розглядав приклад американського суспільства першої половини ХХ століття, де головним критерієм успішності стала матеріальна забезпеченість. Заможність розглядалася як моральний обов'язок громадянина, однак далеко не всі мали легальні засоби для її досягнення. Саме тому частина населення вдавалася до альтернативних – іноді протизаконних – способів. Учений розробив класифікацію форм соціального пристосування, серед яких: **конформізм, інновація, ритуалізм, ретретизм (втеча)** та **бунт**. Зокрема, інноваційна стратегія передбачає досягнення цілей нестандартними, іноді незаконними методами. У реаліях сучасної України це часто проявляється в корупційних діях, шахрайських схемах та інших формах економічних зловживань [28].

Згідно з Мертоном, ключовою суперечністю в сучасному суспільстві є нав'язування стандартів успіху через масову культуру в умовах відсутності рівного доступу до ресурсів для досягнення цих стандартів. Така дисгармонія призводить до зростання віри в удачу, фаталізм, містичне мислення та переконання, що досягнення успіху можливе лише завдяки випадковості, а не завдяки зусиллям і чесній праці [43].

Роберт Мертон детально проаналізував, як саме виникає схильність до девіантної поведінки в умовах соціального занепаду. За його спостереженнями, коли традиційні інститути контролю слабшають, основними регуляторами поведінки стають страх покарання та прагнення до особистої вигоди. Він виділив п'ять характерних ознак, які свідчать про зростання девіантності в суспільстві: байдужість лідерів до потреб звичайних людей; хаотичність і непередбачуваність соціального середовища; втрата орієнтації на досягнення мети; домінування відчуття безглуздя в соціальних

групах; та відсутність підтримки з боку колег, що підсилює ізоляцію індивідів [43].

Поведінкові відхилення від соціально встановлених норм нерідко є своєрідною реакцією індивіда на ситуацію соціальної аномії — стану, в якому традиційні моральні та правові орієнтири втрачають силу. У такому суспільстві девіація може розглядатися як спроба знайти альтернативні шляхи до успіху, нехтуючи моральними принципами чи законом. Роберт Мертон, аналізуючи історії американських підприємців, зазначав, що чимало з них досягли статків за рахунок корупції, політичного підкупу, незаконного привласнення ресурсів та жорстокої боротьби з конкурентами. Подібні процеси простежуються і в Україні наприкінці ХХ століття, коли доступ до ресурсів породив масштабну хвилю корупційних практик і кримінального впливу у структурах влади.

Явище соціального таврування девіацій (стигматизації) стало предметом активного вивчення у рамках психологічних та антропологічних теорій ХХ століття. Стигма розглядається як навішування негативного ярлика на індивіда або групу, які демонструють нетипову поведінку. Важливо те, що сама стигматизація може мати зворотній ефект — стимулювати подальше загострення девіантної лінії поведінки. До прикладу, молодіжні субкультури, які були оголошені радикальними чи асоціальними, іноді починають посилено демонструвати свою унікальність саме через опозицію до суспільних стандартів, тим самим поглиблюючи розрив між собою та соціумом.

У вітчизняному та зарубіжному науковому просторі тематика девіацій активно досліджується такими фахівцями, як П. П. Ренжин, Т. В. Янченко, К. С. Сеген, А. В. Ком'яга, Р. Мертон, Е. Сазерленд та Г. Беккер. У їхніх роботах девіантна поведінка розглядається крізь призму сучасних соціальних умов, у яких чинниками ризику стають затяжні економічні кризи, екологічні загрози та помилки в системах державного управління. У такому контексті відхилення від норми перестає бути локальним явищем і набуває глобального виміру, впливаючи на політичну, економічну та культурну сфери життєдіяльності суспільства.

Девіації можна розглядати як форму ризику у швидкозмінній соціальній реальності. У постмодерністську епоху однією з ключових властивостей суспільної свідомості є екстремальність – схильність до крайніх проявів і спонтанних реакцій [23]. Життєві труднощі часто стають каталізатором гніву і фрустрації, що трансформуються у девіантні реакції через соціальну невизначеність та внутрішні конфлікти. Вивчення девіацій як частин соціальних систем піднімає питання їх ефективного управління. Людина прагне контролювати аспекти соціального життя, але не всі компоненти залишаються підкореними, і частина з них переходить у стан саморегуляції.

Аналіз історичного розвитку соціологічної думки свідчить про те, що універсального підходу до роз'яснення природи девіацій не існує. Сьогодні виділяють три основні напрямки, кожен з яких намагається пояснити цей феномен: біологічний, психологічний та соціологічний. Проте соціологи погоджуються із твердженням, що девіантність як соціальне явище характеризується трьома ключовими ознаками.

Перша ознака полягає в систематичному відхиленні суб'єкта діяльності, окремої особи або соціальної групи від прийнятих норм і ціннісних орієнтирів. Друга ознака підкреслює, що негативні соціальні девіації потребують постійного спостереження, а іноді й негайного усунення. Третя ознака визначає негативні девіації як соціальний феномен, що стримує гармонійний розвиток суспільства [38].

Сучасні теорії розглядають девіації як саморегулюючі соціальні системи, що зазнають трансформацій під впливом умов транзитивного та глобалізованого суспільства. Соціальне середовище перетворюється на джерело ризиків і невизначеності, що стимулює виникнення нових форм відхилень.

Водночас, суб'єкти девіантної поведінки, пристосовуючись до мінливих умов, можуть виступати не тільки як джерела проблем, а й як потенційні носії інновацій. Негативні соціальні девіації здатні набувати глобального масштабу, створюючи загрози як для окремих країн, так і для світової спільноти.

1.4 Соціальні чинники девіантної поведінки

Сучасне суспільство зазнає значних соціально-психологічних змін, що призводять до збільшення випадків девіантної поведінки серед молодих людей. У молодіжному середовищі стирається межа між прийнятними та девіантними моделями поведінки, змінюючи ціннісні орієнтації в бік антисоціальної діяльності. Соціальна дезадаптація юнаків стає все більш поширеною, що робить проблему девіації актуальною для всього суспільства, вимагаючи наукового аналізу та розробки профілактичних заходів.

Соціальні чинники девіантної поведінки – визначаються несприятливими соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства [52].

Девіантна поведінка серед молоді має ряд соціальних чинників, які можуть впливати на їхні дії та рішення. Ось деякі з основних соціальних чинників, що сприяють девіантній поведінці у молоді:

1. Сімейне середовище – молоді люди, які зростають у дисфункціональних або нестабільних родин, де є насильство, брак підтримки та уваги, більш схильні до девіантної поведінки.

2. Однолітки та соціальні групи – вплив друзів та соціальних груп має вагоме значення. Якщо молодь опиняється в групах, де девіантна поведінка є нормою, це може сприяти прийняттю такої поведінки як прийнятої [51].

3. Соціальна нерівність – економічні труднощі, безробіття, бідність сприяють появі аномії, що веде до девіантної поведінки (злочинність, наркоманія).

4. Деформація моральних і правових норм – невідповідність суспільних норм та особистих цінностей викликає внутрішній конфлікт і схильність до порушення правил [30].

5. Медіавплив – пропаганда насильства, споживацтва, легких шляхів до успіху через ЗМІ, соціальні мережі може спонукати до девіантних форм поведінки.

6. Соціальна ізоляція та самотність – недостатність соціальної взаємодії може провокувати девіації, такі як залежності, суїцидальні думки.

7. Кібербулінг – у віртуальний простір створює додаткові можливості для прояву агресії та кібербулінгу, що може завдати значної шкоди психічному здоров'ю молодих людей [5].

8. Деформація самооцінки – надмірно занижена або завищена самооцінка сприяє девіантній поведінці: комплекси, почуття неповноцінності, нарцисизм або агресія [8].

Ці соціальні чинники демонструють, як різні аспекти суспільного життя можуть впливати на поведінку молоді і спонукати їх до порушення соціальних норм.

Серед чинників, що зумовлюють виникнення девіантної поведінки молоді, Д. Я. Райгородський виділяє біологічні та соціально-психологічні чинники [45, с. 59]. До першої групи належать генетичні аномалії, органічні ураження головного мозку, акселерація та інфантилізм. Другу групу складають особливості психологічного розвитку молоді у взаємодії із соціальним середовищем.

Т. С. Журжу пропонує розглядати три основні групи чинників, що лежать в основі девіантної поведінки:

- Соціальні чинники включають вплив насильницького контенту у ЗМІ та мистецтві, зловживання алкоголем і наркотиками, тиск з боку однолітків, проблеми в навчанні та несприятливий сімейний клімат.

- Психологічні чинники охоплюють індивідуальні особливості особистості, темпераменту, акцентуації характеру та можливі розлади особистості.

- Біологічні чинники відзначають генетичну схильність до девіантної поведінки [17, с. 5].

Дослідження підтверджують взаємозв'язок між девіантною поведінкою та індивідуальними психологічними властивостями особистості. Зокрема,

значну роль відіграють: збудженість, конфліктність, емоційна нестійкість; порушення ціннісно-сислової сфери; наявність акцентуацій характеру [17].

Соціальна дезадаптація молоді є наслідком кількох несприятливих факторів. Проблеми в сім'ї впливають на успішність у навчанні, що викликає негативне ставлення з боку педагогів та однолітків. Відчуження та нерозуміння з боку соціального оточення можуть змінити свідомість і поведінку підклітка.

Відповідно до теорії соціального навчання А. Бандури, однією з соціальних передумов виникнення девіантної поведінки є культ насильства, який закріпився в сучасних мистецьких практиках, а також процес лібералізації статевої моралі [57]. Засоби масової комунікації, такі як фільми, пісні та інші медіа-продукти, відіграють визначальну роль, оскільки вони часто демонструють сцени насильницьких дій і аморальної поведінки, що негативно впливає на духовну сферу особистості. Внаслідок цього формуються зразки девіантної поведінки, які слугують моделями для наслідування серед широких верств населення.

Дослідники пояснюють посилення девіантної поведінки тенденціями сучасного суспільства, такими як процес деіндивідуалізації у масовій культурі та суспільстві споживання. Молодь втрачає почуття особистої відповідальності, що знижує їхню схильність дотримуватися соціальних норм. Колективний вплив створює відчуття анонімності та знижує страх перед покаранням, провокуючи на порушення встановлених норм. У групі людина може поводитися інакше, оскільки відсутність персоналізованої відповідальності стимулює до ризикованих або девіантних дій [52].

Молодь, що втрачає індивідуальність у групі, мають слабку здатність усвідомлювати себе як окрему особистість, що ускладнює контроль власної поведінки та критичне оцінювання своїх дій. Вони часто діють імпульсивно, не прораховуючи наслідків своїх вчинків через недостатність навичок планування та прогнозування.

Аналізуючи ситуацію в сучасній Україні, фахівці зазначають, що більшість девіантних проявів у молодіжному середовищі, зокрема бездоглядність, агресія, правопорушення, вживання психоактивних речовин, мають спільне коріння – соціальну дезадаптацію [20].

Соціальна дезадаптація це порушення гармонійної взаємодії індивіда із соціальним середовищем, коли людина не може реалізувати себе у межах позитивної соціальної ролі, яка відповідає її можливостям та очікуванням суспільства. Серед основних чинників, що спричиняють соціальну дезадаптацію молоді, дослідники виділяють дисфункціональну сім'ю, індивідуальні особливості (вікові, характерологічні, психічні), проблеми адаптації в навчальному середовищі, вплив неформальних асоціальних груп, а також соціально-економічні та демографічні фактори [16].

Трохи відмінну точку зору представив прихильник функціоналістського підходу Т. Парсонс. За його переконанням, появу девіантних форм поведінки слід шукати у невиконанні суспільних очікувань. Аналіз поведінки підлітків і молоді в контексті явища аномії дозволяє зробити висновок, що загальноприйнята система норм і цінностей або стає для них незрозумілою, або втрачає свою вагу, оскільки на перший план виходять альтернативні орієнтири, зокрема, прагнення до особистого успіху та його досягнення [29].

Девіантні прояви, таким чином, виникають як результат розчарування особистості. Зниження якості життя, расова дискримінація та інші негативні соціальні чинники можуть стати каталізаторами девіантної поведінки. Коли людина не має стійкого становища в суспільстві або не здатна досягти поставлених цілей через легальні шляхи, невдоволення і напруга з часом переростають у відчуття неповноцінності, що спонукає її використовувати неприйнятні, незаконні методи для реалізації власних амбіцій [58]. Теорія напруженості описує індивіда, розрив якого між можливостями та домінуючим бажанням приводить до девіантних вчинків. Проте ця концепція має свої обмеження: з її огляду важко пояснити, зокрема, чому злочинні дії

фіксуються серед представників забезпечених середніх та вищих верств суспільства, або чому саме банкири іноді виявляються розтратниками.

Агресія є значущим фактором у формуванні девіантної поведінки, оскільки вона може проявлятися через ворожість, імпульсивність та насильства. Високий рівень агресії часто призводить до конфліктів, антисоціальних дій та правопорушень. Агресивні особи частіше порушують соціальні норми, демонструючи низьку толерантність та низький рівень інтелекту [18].

Сучасні соціальні кризові процеси негативно впливають на молодих людей, викликаючи тривожність, напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство [33]. Ці молоді люди часто мають низький рівень інтелектуального розвитку, підвищену навіюваність, схильність до копіювання та недорозвинені етичні уявлення. Вони можуть виявляти емоційну грубість та озлобленість до людей. Їм притаманна крайня самооцінка (або надмірно позитивна, або надмірно негативна), підвищена агресивність, страх перед соціальними контактами, егоцентризм, невміння знаходити вихід з важких ситуацій і перевага захисних механізмів. У той же час, деякі інтелектуально розвинені молоді люди також можуть бути агресивними для підняття престижу, демонстрації самостійності та дорослості.

Г. Діденко у своєму дослідженні підкреслює, що психоемоційні стани, такі як агресія, є внутрішніми чинниками формування девіантної поведінки у молоді. Вона зазначає, що негативні емоції можуть призводити до агресивних та конфліктних моделей поведінки, що, у свою чергу, сприяє вчиненню дрібного хуліганства. Вона також акцентує на важливості врахування цих психоемоційних станів при розробці профілактичних заходів для запобігання девіантній поведінці серед молоді [18].

Сім'я відіграє важливу роль у формуванні особистості, прививаючи базові знання, навички соціальної взаємодії та цінності. Відсутність сім'ї або її неблагополучний стан ускладнює формування особистості, що часто призводить до девіантної поведінки [9, с. 7].

Нестабільні або дисфункціональні сім'ї, де є насильство, брак підтримки та уваги, можуть сприяти розвитку девіантної поведінки у підлітків. Дослідження Вінса В.А. та Тороп О.С. показують, що особистісні характеристики батьків, такі як схильність до агресії та адиктивної поведінки, можуть значно впливати на формування девіантної поведінки у підлітків [11].

Аналіз соціологічної, психологічної та педагогічної літератури свідчить про те, що немає єдиної класифікації неблагополучних сімей, які можуть стати джерелом формування девіантної поведінки у дітей та підлітків. Однак дослідники найчастіше виділяють кілька типів таких сімей:

- проблемні сім'ї, у яких відсутнє взаєморозуміння між членами родини, що призводить до психологічної напруженості;
- конфліктні сім'ї, що характеризуються постійним незадоволенням сімейним життям, через що стають нестабільними й педагогічно неспроможними [59];
- дезорганізовані сім'ї, де домінує культ сили та страху, відсутні нормальні міжособистісні контакти між членами родини;
- малозабезпечені сім'ї, що мають низький рівень матеріального забезпечення та погані житлові умови;
- неповні сім'ї, у яких відсутність одного з батьків може негативно впливати на процес виховання [7].

Кожен із цих типів неблагополучних сімей може спричинити серйозні труднощі у соціалізації дитини, створюючи передумови для формування девіантної поведінки.

У своєму дослідженні М. Мельничук показує, що негативна самооцінка є суттєвим чинником, який впливає на виникнення девіантної поведінки у підлітків. Самооцінка, визначає, як підлітки сприймають себе, свої можливості та взаємодію з оточуючими, формує їхні поведінкові моделі. Низька самооцінка може призводити до почуття неповноцінності, невпевненості та тривожності, що спонукає підлітків компенсувати ці внутрішні невпевненості через негативні дії, такі як агресія або вандалізм.

Дослідження М. Мельничук підкреслюють, що підлітки з негативною самооцінкою частіше стикаються з труднощами у встановленні та підтриманні соціальних взаємин, що може призводити до ізоляції та уникання соціальних контактів. Це, в свою чергу, підвищує ризик виникнення девіантної поведінки, оскільки підлітки намагаються привернути увагу або отримати визнання через негативні дії. Таким чином, М. Мельничук наголошує на важливості підвищення самооцінки як ефективного інструменту профілактики девіантної поведінки у молоді [39].

Ці чинники можуть взаємодіяти між собою та впливати на поведінку людини, сприяючи розвитку девіантної поведінки. Тому треба слідкувати за своїм психологічним здоров'ям та вчасно звернутись по допомогу до фахівців, що допоможе уникнути розвитку девіантної поведінки та посиленню негативного впливу на психічний стан [26, с. 45].

Висновки до першого розділу

Проаналізувавши теоретичні основи девіантної поведінки молоді, було підкреслено, що існує велика кількість визначень цього поняття. Деякі автори, зокрема Е. Дюркгейм і Р. Мертон, розглядають девіантну поведінку як відхилення від соціальних норм, тоді як З. Фрейд та Е. Фромм наголошують на внутрішніх психологічних конфліктах і дисбалансах між інстинктами та соціальними вимогами. Автори зупинилися на точках зору, що інтегрують як соціальні, так і психологічні фактори у формуванні девіантних моделей поведінки.

Здебільшого в роботах науковців відокремлюються наступні причини виникнення девіантної поведінки: внутрішньоособистісні чинники (такі як агресивність, імпульсивність, емоційна нестійкість), порушення сімейного середовища (дисфункціональні сім'ї, недостатність контролю, емоційна підтримка) та зовнішні соціально-економічні умови (економічна нестабільність, негативний вплив засобів масової інформації, культурна неоднозначність норм).

Серед характеристик девіантної поведінки, що відокремлюються в дослідженнях, виділяються як негативні форми (антисоціальні, делінквентні, кримінальні прояви), так і позитивні, інноваційні форми, які можуть виступати каталізаторами соціальних змін. Це свідчить про те, що девіантність, попри її негативний вплив на соціальну стабільність, може мати як руйнівний, так і творчий потенціал.

Взагалі, проблема девіантної поведінки в психології розглядається як багатовимірне явище, що охоплює як індивідуальні, так і соціально-культурні аспекти. До основних теоретичних досліджень можна віднести роботи Е. Дюркгейма, Р. Мертона, З. Фрейда, Е. Фромма та А. Бандури, які в комплексі дають широку картину механізмів виникнення девіантної поведінки.

Серед соціальних чинників, що визначають формування девіантної поведінки, на думку науковців, відокремлюють такі ключові елементи: стан

сімейного середовища, мікроклімат у навчальному закладі, економічна нестабільність та культурна неоднозначність норм. Ці чинники створюють комплекс умов, у яких майбутня девіантність може розвиватися, і вказують на необхідність впровадження профілактичних заходів для зниження ризику відхилень у поведінці молоді.

РОЗДІЛ 2.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗВИТКУ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДІ

2.1 Організація та методи проведення дослідження

У попередніх розділах кваліфікаційної роботи розглянуто теоретичні основи девіантної поведінки підлітків. На основі вивченої наукової літератури проаналізовано поняття, загальні характеристики та основні причини виникнення девіантної поведінки серед молоді, а також розглянуто методики які допомагають у виявленні девіантної поведінки.

Практична частина даної кваліфікаційної роботи здійснювалася в три етапи.

Перший етап – підготовчий (пов'язаний із складанням сценарію бесіди та розробленням анкети).

На підготовчому етапі ми, детально вивчили проблему та розглянули для себе основні засоби виявлення девіантної поведінки серед підлітків, визначили для себе найбільш підходящий. Також вирішили, яке місце обрати задля реалізації практичної частини дипломної роботи, найбільш коректним було обрати інститут.

Дослідження проводилось серед молоді 18 - 23 років. Загальна кількість опитуваних – 60 осіб.

В наш час молоді люди навчаються, працюють і соціалізуються навіть під час COVID-19, а тепер ще й в умовах війни. Всі ці проблеми впливають на психічне здоров'я людей та роблять їх більш роздратованими, розлюченими або навіть загубленими, всі ці проблеми відображаються у поведінці та спілкуванні з іншими людьми, що змушує хвилюватись за психологічний стан здоров'я сучасної Української молоді.

Другий етап – організовувалось та проводилося анкетування з метою виявлення девіантної поведінки у опитуваних людей.

Третій етап – проводиться аналіз та інтерпретація результатів дослідження за допомогою кількісних та якісних методів, робляться висновки

та надається практичні рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки.

Далі більш детально розглянемо кожний з методів які будуть використані у роботі.

1. Методика О. М. Орела «Визначення схильності до девіантної поведінки» є одним із психологічних інструментів, що застосовуються для діагностики ризику відхилень у поведінці особистості. Вона дозволяє виявити потенційну схильність людини до девіантної поведінки, оцінюючи різні аспекти її соціальної взаємодії, особистісних рис та емоційного стану.

Методика була розроблена українським психологом О. М. Орлом у рамках досліджень девіантної поведінки, тобто такої, що відхиляється від прийнятих у суспільстві норм. Девіантна поведінка охоплює широкий спектр явищ – від незначних порушень соціальних норм (наприклад, схильність до конфліктів) до кримінальної поведінки. У своїх дослідженнях Орел визначив ключові чинники, що впливають на розвиток відхилень у поведінці, та створив методику, яка дозволяє оцінити ризик таких проявів у конкретної особи.

Опитувальник спрямований на визначення ймовірності девіантної поведінки, включаючи:

- Агресивність та насильницьку поведінку – схильність до конфліктів, імпульсивність, підвищений рівень ворожості.
- Слабкий вольовий контроль емоційних реакцій – низька здатність до регулювання емоцій, швидка збудливість, недостатня стресостійкість.
- Порушення соціальних норм та правил – нехтування встановленими нормами поведінки, правопорушення, порушення дисципліни.
- Адиктивна поведінка – схильність до вживання психоактивних речовин, азартних ігор, надмірного використання цифрових технологій.
- Автоагресивна поведінка – саморуйнівна поведінка, суїцидальні думки, самоушкодження.

Методика складається з 98 тверджень, на кожне з яких учням пропонувалося дати відповідь «так» або «ні».

Опис результатів здійснено за такими шкалами, як: шкала схильності до соціальної бажаності, шкала схильності до порушень норм і правил, шкала схильності до адитивної поведінки, шкала схильності до само ушкодження і саморуйнування, шкала схильності до агресії і насильства, шкала вольового контролю емоційних реакцій, шкала схильності до делінквентної поведінки.

– Шкала схильності до соціальної бажаності: Ця шкала оцінює тенденцію респондента надавати відповіді, які відповідають соціальним нормам і очікуванням, можливо, прикрашаючи реальність. Високий бал може свідчити про бажання виглядати краще в очах оточуючих.

– Шкала схильності до порушення норм і правил: Визначає готовність особи ігнорувати або свідомо порушувати встановлені суспільні норми та правила. Вищий бал вказує на більшу схильність до такої поведінки.

– Шкала схильності до адиктивної поведінки: Оцінює ймовірність розвитку залежностей, таких як вживання психоактивних речовин або азартні ігри. Високий бал свідчить про підвищений ризик формування адиктивних звичок.

– Шкала схильності до самоушкоджувальної та саморуйнівної поведінки: Виявляє тенденцію до дій, що можуть завдати шкоди власному здоров'ю або життю, включаючи суїцидальні думки чи дії. Вищий бал вказує на більшу схильність до такої поведінки.

– Шкала схильності до агресії та насильства: Оцінює рівень ворожості та готовності до застосування фізичного або психологічного насильства щодо інших. Високий бал свідчить про підвищену агресивність.

– Шкала вольового контролю емоційних реакцій: Визначає здатність особи контролювати свої емоції та імпульси. На відміну від інших шкал, тут високий бал вказує на слабкий контроль над емоціями, тоді як низький — на високий рівень самоконтролю.

– Шкала схильності до делінквентної поведінки: Оцінює ймовірність участі в протиправних діях або правопорушеннях. Вищий бал свідчить про більшу схильність до делінквентної поведінки.

Після проведення опитування кожній відповіді при відповідності з ключем присвоюється один бал.

Далі робиться підрахунок первинних («сирих») балів і їх переведення у стандартні Т-бали.

Потім по кожній шкалі підраховується первинний сумарний бал, після проводиться переведення «сирих балів» в стандартні Т-бали (додаток А).

Методика широко використовується у:

- Психодіагностиці підлітків і молоді – допомагає виявити ризики девіантної поведінки та розробити профілактичні заходи.
- Соціальній роботі – застосовується для оцінки груп ризику, виявлення осіб, які потребують корекційної роботи.
- Юридичній та пенітенціарній психології – використовується для оцінки осіб із судимістю або тих, хто знаходиться під слідством.
- Клінічній психології – допомагає у виявленні поведінкових розладів та порушень саморегуляції.

Методика О. М. Орла є ефективним інструментом для діагностики девіантної поведінки. Вона дозволяє не лише оцінити рівень ризику, а й допомагає визначити причини відхилень у поведінці. Її використання є актуальним у профілактичній роботі, психологічному консультуванні та корекційних програмах.

2. Опитувальник «Діагностика стану агресії» був розроблений американськими психологами Арнольдом Басомта Енн Даркі у рамках дослідження агресивної поведінки. Методика з'явилася в середині ХХ століття та була спрямована на визначення різних форм агресії та ворожості в особистості. Вона базується на розумінні агресії як багатовимірного явища, що включає як відкриті, так і приховані форми вираження.

Даний тест використовується для оцінки рівня агресії та її складових компонентів. Основна мета методики — визначити не тільки рівень загальної агресивності, а й з'ясувати, в якій саме формі вона проявляється. Опитувальник допомагає виявити:

- Фізична агресія (напад) – застосування тілесної сили щодо іншої людини.
- Непряма агресія – форма агресивної поведінки, що реалізується опосередковано, через дії типу пліток чи іронічних, колючих жартів, а також включає прояви агресії, які не адресовані окремій особі, а виражаються вибухами люті, такими як крики, тупання ногами або удари кулаками об стіл.
- Схильність до роздратування (роздратованість) – готовність до миттєвого прояву запальніших, різких або навіть грубих реакцій навіть при незначному зовнішньому збудженні.
- Негативізм – опозиційна форма поведінки, спрямована зазвичай проти встановлених авторитетів або керівних структур; така поведінка може коливатися від пасивного спротиву до активної боротьби з усталеними нормами та традиціями.
- Образа – відчуття заздрості та ненависті до оточуючих, які зумовлені гіркотою та всеохопним гнівом на світ за реальні або уявні переживання страждань.
- Підозрілість – стан недовіри та обережності у ставленні до інших, що базується на переконанні про можливе наміру шкодити з боку оточуючих.
- Вербальна агресія – спосіб вираження негативних емоцій, який проявляється як у формі словесних реакцій (сварки, крики, виски), так і через їхній зміст (загрози, лайки, прокльони).
- Каяття, почуття вини – окремий аспект, який відображає, наскільки почуття вини стримує поведінку, що зазвичай суперечить суспільним нормам. Цей пункт демонструє ступінь переконаності індивіда в тому, що його дії є неправильними або морально засудженими.

Методика дозволяє оцінити не лише загальний рівень агресії, але й її прояви в конкретних ситуаціях. Питання спрямовані на виявлення імпульсивних, ситуативних, пасивно-агресивних та інших форм агресії. Методика дозволяє оцінити не лише загальний рівень агресії, але й її прояви в

конкретних ситуаціях. Питання спрямовані на виявлення імпульсивних, ситуативних, пасивно-агресивних та інших форм агресії [53].

Цей опитувальник широко застосовується в психологічній діагностиці різних категорій населення:

- Клінічна психологія – допомагає в діагностиці осіб із агресивною або імпульсивною поведінкою.
- Кримінальна та юридична психологія – дозволяє оцінити рівень агресії у правопорушників.
- Корекційна та реабілітаційна робота – використовується для розробки програм контролю агресії.
- Соціальна психологія – дослідження рівня агресії в різних соціальних групах.
- Професійний відбір та кадрова психологія – використовується при оцінці персоналу, особливо у сферах, пов'язаних із ризиком, стресом і комунікацією.

Опитувальник містить 75 тверджень, на які необхідно відповісти «Так» або «Ні». Кожне твердження відноситься до певної шкали агресії.

Після заповнення опитувальника підраховуються бали для кожної категорії. Низький рівень свідчить про стриманість, контроль над емоціями, схильність до конструктивного вирішення конфліктів. Показники середній рівень вказує на помірну агресію, яка може проявлятися в певних ситуаціях, але не є домінуючою рисою особистості. І високий рівень вказує на виражену агресивність, імпульсивність, схильність до конфліктів та можливої деструктивної поведінки (Додаток Б).

Опитувальник Баса-Даркі є одним із найбільш ефективних інструментів для діагностики агресивної поведінки. Він дозволяє виявити, які саме форми агресії домінують у людини та як вони можуть впливати на її взаємодію з оточенням. Результати тесту можуть бути використані для подальшої корекційної роботи, психологічного консультування або прогнозування поведінкових реакцій у різних життєвих ситуаціях.

3. Методика визначення акцентуацій характеру, розроблена Х. Шмішеком, базується на концепції акцентуйованих особистостей К. Леонгарда. Вона призначена для діагностики типів акцентуацій характеру та темпераменту, що допомагає виявити виражені риси особистості та їх вплив на поведінку.

Опитувальник складається з 97 питань, на які респондент відповідає «так» або «ні». Питання згруповані в 10 шкал, кожна з яких відповідає певному типу акцентуації. Кожна відповідь має віддзеркалювати Вашу думку про себе. Це не дослідження розуму чи здібностей, тому тут немає ні поганих, ні гарних відповідей. Не затримуйтеся довго на одному питанні. Фіксуйте першу відповідь, яка спала Вам на думку [53].

Кількість співпадаючих з ключем відповідей множиться на значення коефіцієнта відповідного типу акцентуації. Якщо отриманий результат менше 12 балів: риса не є вираженою.

Якщо результат 12-19 балів це середня вираженість риси, що може вказувати на тенденцію до формування акцентуації.

Понад 19 балів: висока вираженість відповідної риси, що свідчить про наявність акцентуації характеру (Додаток В).

При цьому, отриманому результату можна довіряти, якщо по позиції «брехня» ви набрали не більше 5 балів.

Нижче наводяться поведінкові характеристики основних типів акцентуації характеру.

1. Гіпертимний тип. Цей тип особистості характеризується постійно підвищеним емоційним станом, невгамованим оптимізмом та високою соціальною активністю. Така людина легко перемикається між різними завданнями, проте часто не завершує початі справи через недисциплінованість. Вона може проявляти аморальну поведінку, бути необов'язковою через завищену самооцінку та активно ініціювати конфлікти.

2. Дистимний тип. Є полярною протилежністю до гіпертимного. Особистість цього типу вирізняється песимістичним настроєм, низькою

комунікабельністю та схильністю до усамітнення. Вона веде замкнутий спосіб життя, занижує власну самооцінку та рідко вступає в конфронтації, але надзвичайно цінує дружбу і принцип справедливості.

3. Циклоїдний тип. Людина цього типу зазнає частих коливань настрою. У періоди підйому вона демонструє риси гіпертимного типу, а під час зниження настрою — поведінку, притаманну дистимному типу. Її самооцінка є мінливою, а в конфліктних ситуаціях вона може діяти непередбачувано, особливо коли емоційний підйом посилює її конфліктність.

4. Збудливий тип. Особи цього типу мають обмежені навички встановлення соціальних контактів, проявляють похмуру і іноді навіть грубу поведінку. Вони можуть здаватися занудними, а в колективах — незлагодженими, проте вдома часто виявляють домінантність. У спокійному стані вони працюють сумлінно і акуратно, а при емоційному збудженні стають запальними та неконтрольованими, що часто призводить до активного початку конфліктів.

5. Застраїсний тип. Представники цього типу виявляють помірну товариськість, іноді вважаються занудами і схильними до моралізаторства, часто виконуючи роль «батьківської» фігури. Вони прагнуть досягнення високих показників у всіх справах, мають підвищені вимоги до себе і надзвичайну чутливість до питань соціальної справедливості. Їх можуть супроводжувати образливість, вразливість, підозрілість, мстивість і ревності, а їхня самооцінка часто є невідповідною. Така особистість зазвичай стає ініціатором конфліктів і активно бере участь у спірних ситуаціях.

6. Педантичний тип. Цей тип відзначається високою відповідальністю, ретельністю та серйозним ставленням до завдань. Люди з такою особистістю орієнтуються на формальні правила і легко віддають перевагу позиції послідовника, що рідко веде до конфліктів. Проте сувора формалізованість може створювати ситуації напруженості, в яких вони, як правило, поведуться пасивно.

7. Тривожний тип. Особи цього типу мають тенденцію до обмеженого соціального контакту через постійну невпевненість і постійно мінорний настрій. Їхня самооцінка занижена, проте вони можуть показувати дружелюбність, здатність до самокритики та ретельність. Як правило, вони відмовляються від активної участі в конфліктах, обираючи стратегії відступу та поступки.

8. Емотивний тип. Цей тип орієнтований на спілкування у вузькому соціальному колі, встановлюючи міцні зв'язки лише з невеликою кількістю близьких людей. Надмірна емоційна чутливість і схильність до сліз можуть поєднуватися з добротою, співчуттям, сильним почуттям обов'язку та старанністю. Така особистість рідко вступає в конфлікти, а в разі їх виникнення займає пасивну позицію, схильну до поступок.

9. Демонстративний тип. Люди цього типу легко знаходять спільну мову з іншими, активно прагнуть лідерських позицій, влади та слави, що часто супроводжується схильністю до інтриг. Вони володіють ввічливою і артистичною поведінкою, але можуть проявляти себе як егоїстичні, лицемірні і хвалькуваті, активно беручи участь у конфліктах.

10. Екзальтований тип. Назва цього типу походить від латинського "exaltatio", що означає схвилюваний або збуджений стан. Такі люди вирізняються надзвичайною контактністю, балакучістю та емоційністю. Вони демонструють велику прив'язаність до друзів і близьких, при цьому їх настрій може миттєво змінюватися залежно від обставин.

Методика широко використовується в психологічному консультуванні, клінічній психології, кадровому відборі та педагогіці для:

- виявлення індивідуальних особливостей особистості;
- прогнозування поведінкових реакцій у різних ситуаціях;
- розробки індивідуальних підходів у навчанні та вихованні;
- оцінки професійної придатності та адаптації в колективі.

Методика Шмішека є цінним інструментом для глибшого розуміння індивідуальних особливостей особистості та їх впливу на поведінку в різних життєвих ситуаціях.

2.2 Психологічний та статистичний аналіз результатів емпіричного дослідження

Після проведення опитування респондентів за методикою необхідно ретельно обробити та інтерпретувати отримані результати. Цей процес складається з кількох етапів, кожен з яких має важливе значення для точного визначення схильності респондента.

Спочатку проводиться перевірка та впорядкування отриманих відповідей, що дозволяє усунути можливі помилки або некоректно заповнені анкети. Далі здійснюється кодування відповідей згідно з ключем до методики, що передбачає співвіднесення кожного варіанту відповіді з відповідними числовими значеннями або категоріями.

Наступним кроком є підрахунок загальних балів за окремими шкалами або критеріями, що визначає рівень вираженості певних характеристик. Ці дані аналізуються в контексті норм, що дозволяє зробити висновки щодо відповідності отриманих результатів стандартним показникам.

Після цього проводиться статистична обробка, яка може включати обчислення середніх значень, відхилень, кореляцій або інших показників, необхідних для глибшого аналізу. На завершальному етапі інтерпретуються результати, формуються висновки та рекомендації, що можуть бути використані для подальшої роботи з респондентами або розробки корекційних програм.

1. Методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки» О. М. Орела.

Після опитування респондентів проводиться обробка даних далі структуризація даних аби зрозуміти, що немає помилок та робиться запис

отриманих результатів. Результати опитування за методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки» показані у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Результати респондентів за методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки»

Шкала/ рівень	Шкала схильності до соціальної бажаності		Шкала схильності до порушення норм і правил		Шкала схильності до адиктивної поведінки		Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуїнувальної поведінки		Шкала схильності до агресії і насильства		Шкала вольового контролю емоційних реакцій		Шкала схильності до деліквентної поведінки	
	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%	К- ть	%
50>	25	41,7	22	36,6	28	46,7	31	51,7	18	30	21	35	21	35
50-60	17	28,3	28	46,7	-	-	-	-	25	41,6	-	-	29	48,3
60-70	10	16,7	10	16,7	-	-	-	-	10	16,7	39	65	10	16,7
50-70	-	-	-	-	21	35	17	28,3	-	-	-	-	-	-
70-90	8	13,3	-	-	11	18,3	12	20	7	11,7	-	-	-	-
Усього	60	100	60	100	60	100	60	100	60	100	60	100	60	100

Джерело: складено автором.

Грунтуючись на даних які показані у таблиці можна проаналізувати кожний із показників окремо:

Аналіз отриманих результатів свідчить, що значна частина респондентів – 41,7% має показники нижче 50 балів, що вказує на їхню схильність демонструвати соціально бажану поведінку. Це може означати, що вони прагнуть відповідати суспільним нормам та очікуванням, уникаючи проявів небажаних або неприйнятних дій. Водночас 28,3% респондентів мають значення у межах 50-60 балів, що може свідчити про помірну схильність до соціальної бажаності, яка виражається у бажанні створити позитивне враження.

Дані дослідження демонструють, що 46,7% респондентів має показники в межах 50-60 балів, що свідчить про наявність помірного рівня схильності до порушення соціальних норм та правил. З цих даних можна побачити, що в певних ситуаціях ці респонденти готові порушувати встановлені правила,

якщо вважають це виправданим. Водночас 36,6% осіб мають результати менше 50 балів, що свідчить про їхню загальну схильність дотримуватися суспільних норм та уникати конфліктів із соціальними вимогами.

Аналіз шкали схильності до адиктивної поведінки показує, що майже половина респондентів а це 46,7% має показники менше 50 балів, що демонструє відсутність виражених ознак залежностей. Можна побачити, що вони не демонструють поведінкових характеристик, які можуть свідчити про ризик виникнення адиктивних тенденцій. Однак 35% респондентів мають результати в діапазоні 50-70 балів, що може вказувати на потенційну схильність до залежностей, яка може розвиватися за певних умов або впливу зовнішніх факторів.

Згідно з отриманими даними, більшість частина респондентів, яка становить 51,7% мають значення нижче 50 балів, що вказує на їхню низьку схильність до саморуйнівної поведінки. Це означає, що вони, як правило, не мають виражених тенденцій до деструктивних дій щодо себе, таких як самопошкодження або ризикована поведінка, що може спричинити шкоду їхньому здоров'ю чи добробуту. У той час як у 28,3% респондентів показники в діапазоні 50-70 балів, що може свідчити про певні епізодичні прояви самодеструктивної поведінки або наявності внутрішніх конфліктів, які можуть впливати на їхню психологічну стійкість.

Згідно з отриманими даними, 41,6% респондентів мають помірний рівень агресивності (50-60 балів), що свідчить про здатність контролювати свої агресивні імпульси. Такі особи можуть проявляти агресію лише в ситуаціях, де вона сприймається як виправдана або соціально прийнятна. 30% опитаних отримали результати нижче 50 балів, що характерно для миролюбних людей, які схильні уникати конфліктних ситуацій. Невелика частка респондентів має високі показники агресивності, що може свідчити про імпульсивність і схильність до застосування сили як методу вирішення суперечностей.

Показники шкали вольового контролю емоційних реакцій свідчать про те, що понад 60% респондентів мають високий рівень самоконтролю (60-70

балів), демонструючи здатність ефективно керувати власними емоціями. Результати вказують на врівноваженість учасників дослідження та їхнє вміння не допускати неконтрольованих емоційних сплесків, що є важливим фактором у процесі соціальної адаптації. Водночас серед опитаних немає осіб із низькими показниками, що може свідчити про загальну емоційну стабільність вибірки.

Аналіз шкали схильності до деліквентної поведінки показує, що 48,3% респондентів набрали від 50 до 60 балів, що свідчить про потенційну можливість порушення соціальних норм у певних умовах. В окремих ситуаціях такі особи можуть проявляти девіантну поведінку, якщо вважатимуть її виправданою або необхідною. Водночас 35% опитаних мають значення нижче 50 балів, що вказує на їхню орієнтацію на дотримання загальноприйнятих правил і законослухняність. На рис. 2.1. зображено результати опитування у графічному вигляді.

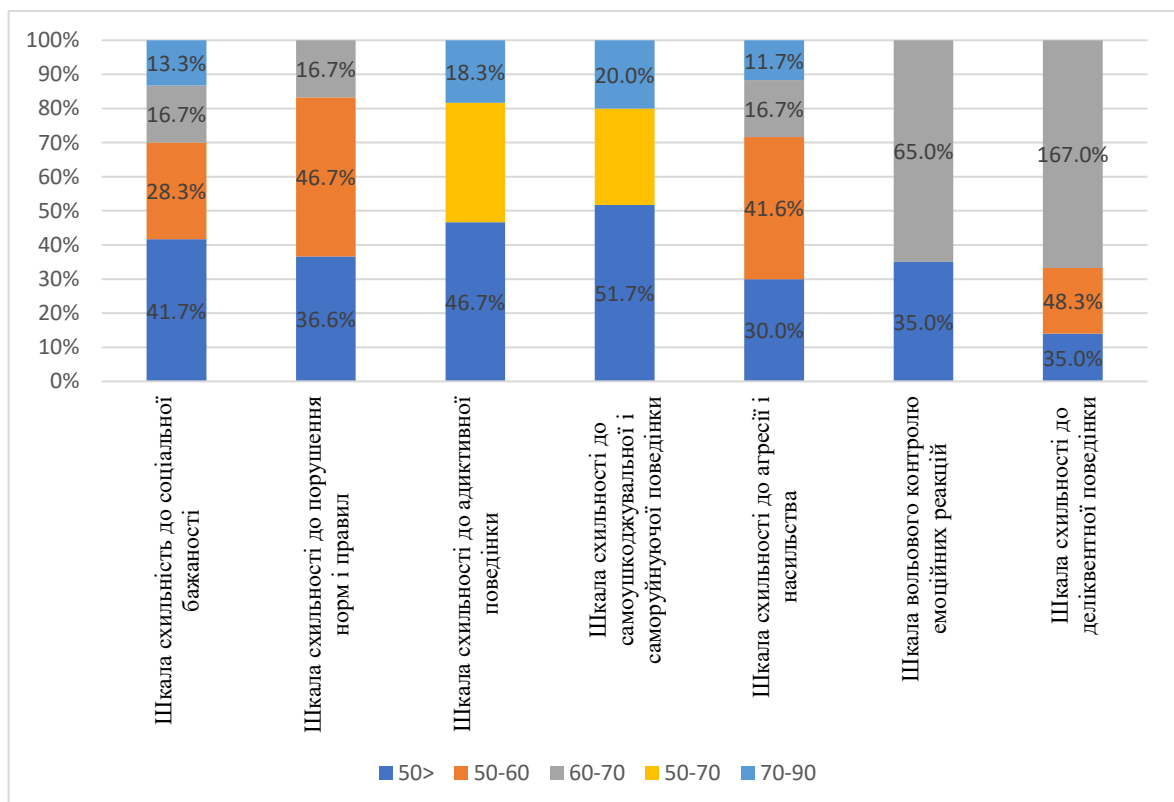

Рис. 2.1. Загальний результати діагностики схильності до девіантної поведінки.

Джерело: складено автором

Проаналізувавши дані можна побачити, що хоча у більшості респондентів рівень девіантних проявів знаходиться в межах норми, є значна частка людей, які демонструють різний ступінь схильності до ризикованої поведінки. Найбільш проблемними є шкали агресії, само-ушкодження та деліквентної поведінки, що вимагає профілактичної та корекційної роботи з цими групами респондентів.

2. Опитувальник «Діагностика стану агресії», А. Басс, А. Дарка

Після опитування проводиться обробка даних за допомогою індексів різних форм агресивних і ворожих реакцій, які визначаються підсумовуванням отриманих відповідей. Результати опитування показані у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Показники розподілу даних за шкалою опитувальника «Діагностика стану агресії»

№	Назви шкал	Рівні вираженості характеристик					
		Низький рівень		Середній рівень		Високий рівень	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Фізична агресія	16	26,7	35	58,3	9	15
2	Непряма агресія	18	30	28	46,7	14	23,3
3	Роздратування	11	18,3	28	46,7	21	35
4	Негативізм	10	16,7	37	61,7	13	21,6
5	Образа	15	25	26	43,3	19	31,7
6	Підозрілість	18	30	33	55	9	15
7	Вербальна агресія	14	23,3	25	41,7	21	35
8	Почуття вини	7	11,7	27	45	26	43,3
9	Індекс ворожості	13	21,7	30	50	17	28,3
10	Індекс агресивності	17	28,3	29	48,4	14	23,3

Джерело: складено автором.

Аналіз результатів опитування за показниками агресії та агресивності показує наступне:

Проаналізувавши дані з таблиці можна зробити такі висновки у 58,3% респондентів спостерігається середній рівень фізичної агресії, що свідчить про можливу схильність до застосування сили у конфліктних ситуаціях. Високий

рівень мають 15% респондентів, що може вказувати на імпульсивність і агресивні прояви у поведінці.

Майже половина респондентів 46,7% мають середній рівень, що вказує на тенденцію до пасивної агресії, такої як плітки або маніпуляції. Високий рівень у 23,3% може свідчити про підвищену ворожість та приховані агресивні реакції.

Середній рівень роздратованості спостерігається у 46,7%, що вказує на часті емоційні сплески. Високий рівень (35%) свідчить про підвищену чутливість до зовнішніх подразників та труднощі у контролі емоцій.

Аналіз даних з таблиці показав, що 61,7% респондентів мають середній рівень негативізму, що вказує на певний спротив соціальним нормам. Високий рівень негативізму виявився у 21,6% це може свідчити про схильність до протестної поведінки та протидії встановленим правилам.

З даних у таблиці видно, що 43,3% респонденти мають середній рівень схильності до образ, що говорить про помірну емоційну вразливість. Високий рівень показника образи мають 31,7% респондентів, що вказує на глибоку схильність до тривалого затаювання образи, що може впливати на соціальні взаємини.

Середній рівень показника підозрілості спостерігається у 55% респондентів, що свідчить про насторожене ставлення до оточення. Високий рівень підозрілості у 15% респондентів, це може вказувати на сформовану недовіру та тенденцію до пошуку прихованих мотивів у діях інших людей.

З даних у таблиці можна побачити, що показник вербальної агресії мають 41,7% респондентів який знаходиться на середньому рівень, що проявляється у схильності до підвищеного тону та суперечок. Високий рівень показника виявили у 35% респондентів і як наслідок у них високий рівень схильності до словесних конфліктів та грубої комунікації.

Почуття вини було на середньому рівні у 45% респондентів, що вказує на здатність до самокритики, але й на відсутність надмірної самозвинувачення. У 43,3% респондентів спостерігається високий рівень, що може свідчити про

надмірну самокритику та схильність до самозвинувачення. Результати опитування зображено у графічному варіанті на рис. 2.2.

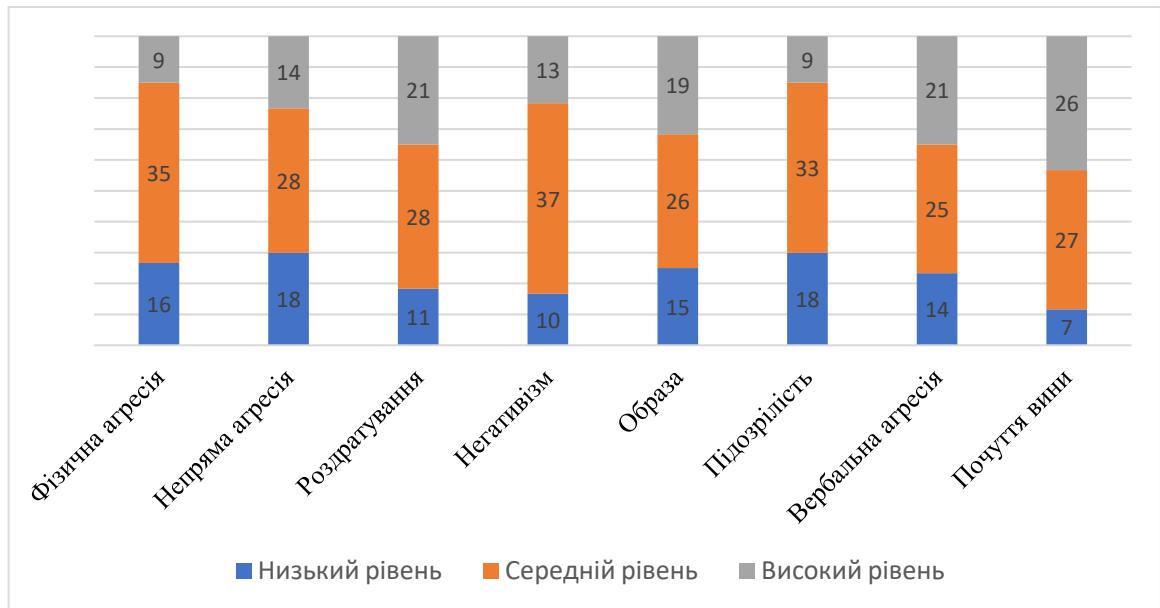

Рис. 2.2. Розподіл респондентів за опитувальником Басса-Даркі

Джерело: складено автором

Індекс ворожості знаходиться на середній рівні у половини респондентів – 50% що може вказувати на наявність певної міри ворожості, але без її домінування. За результатами 28,3% респондентів показали високий рівень ворожості, що може свідчити про схильність до ворожого ставлення до оточуючих. Результати опитування зображено у графічному варіанті на рис. 2.3.

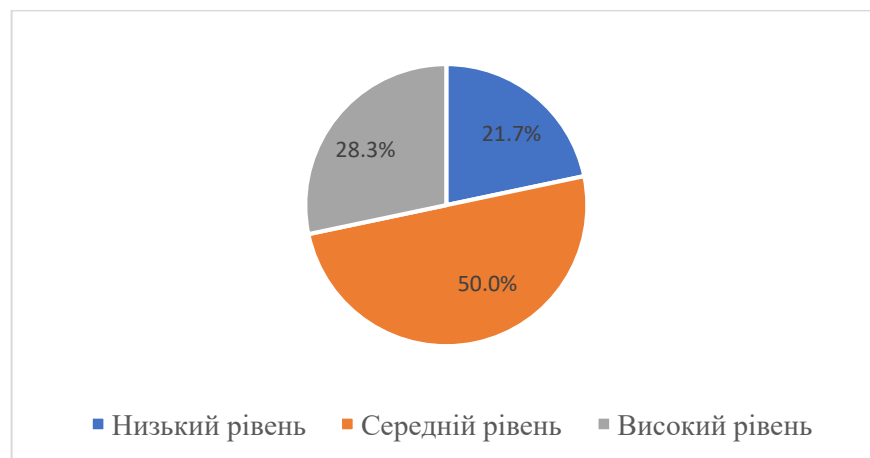

Рис. 2.3. відсотковий розподіл респондентів за індексу ворожості

Джерело: складено автором

Індекс агресивності був на середньому рівні у 48,4% респондентів, що свідчить про певну схильність до агресії, але без її домінування в поведінці, тоді як 23,3% респондентів показали високий рівень агресивності, що може свідчити про виражену агресивність у ставленні до оточуючих. Результати опитування зображено у графічному варіанті на рис. 2.4.

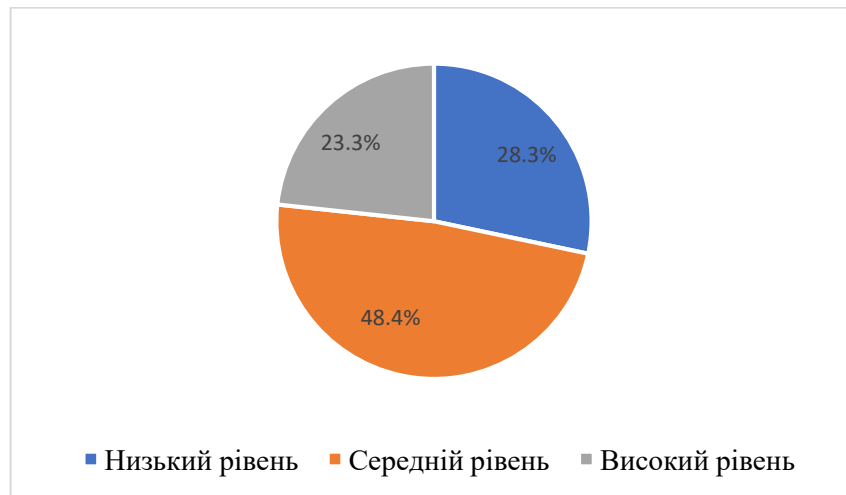

Рис. 2.4. відсотковий розподіл респондентів за індексу агресивності

Джерело: складено автором

Загалом, більшість респондентів продемонстрували середній рівень агресивності за більшістю показників, що може вказувати на наявність певних агресивних тенденцій, але без їхнього домінування. Менша частина респондентів показала низький або високий результат за окремими показниками, що може свідчити про індивідуальні особливості та потребу в більш детальному вивченні факторів, які впливають на агресивну поведінку.

3. Методика визначення акцентуації характеру, Х. Шмішек.

Після проведення опитування респондентів, отримані дані аналізуються за для перевірки відсутності помилок та структуризації даних. Далі результати заносяться у таблицю і на основі занесених даних робляться висновки. Результати опитування показані у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Результати дослідження акцентуацій характеру за рівнем їх вираженості

№	Тип акцентуації	відсутня акцентуаційна риси		наявність акцентуаційної риси		виражена акцентуаційна риси	
		К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
1	Гіпертимний	14	23,3	27	45	19	31,7
2	Дистимний	18	30	26	43,3	16	26,7
3	Циклоїдний	17	28,3	31	51,7	12	20
4	Збудливий	19	31,7	26	43,3	15	25
5	Застраючий	22	34,6	25	41,7	13	21,7
6	Педантичний	14	23,3	26	43,3	20	33,4
7	Тривожний	17	28,3	24	40	19	31,7
8	Емотивний	12	20	28	46,7	20	33,3
9	Демонстративний	18	30	24	40	18	30
10	Екзальтований	15	25	25	41,7	20	33,3
	Шкала брехливості	54	90	-	-	6	10

Джерело: складено автором.

Проаналізувавши дані з таблиці можна побачити, що гіпертимні риси поширені серед учасників дослідження, причому 45% мають наявність акцентуаційної риси, а 31,7% – виражену акцентуаційну рису. Це свідчить про високу активність, оптимізм та комунікабельність серед значної частини респондентів.

Дані свідчать, що дистимний тип також досить поширений, 43,3% мають наявність акцентуаційної риси, а 26,7% – виражену акцентуаційну рису. Це вказує на тенденцію до похмурого настрою та пасивності у значної частини учасників.

З даних у таблиці можна побачити, що циклоїдний тип проявляється у 51,7% респондентів, які мають наявність акцентуаційної риси, і 20% з вираженою акцентуацією. Це свідчить про зміни настрою та активності у значної частини учасників.

Аналіз даних показав, що збудливий тип присутній у 43,3% респондентів, які мають наявність акцентуаційної риси, і 25% з вираженою

акцентуацією. Це вказує на високу імпульсивність та дратівливість серед частини учасників.

Застраючий тип спостерігається у 41,7% респондентів з наявністю акцентуаційної риси та 21,7% з вираженою акцентуацією. Це може свідчити про схильність до фіксації на образах та невдачах.

Педантичний тип мають 43,3% респондентів з наявністю акцентуаційної риси, і 33,4% з вираженою акцентуацією. Це свідчить про схильність до порядку та уважності до деталей.

Аналіз даних показав, що тривожний тип присутній у 40% респондентів з наявністю акцентуаційної риси, і 31,7% з вираженою акцентуацією. Це вказує на високий рівень занепокоєння та невпевненості серед учасників.

Проаналізувавши дані можна побачити, що емотивний тип проявляється у 46,7% респондентів з наявністю акцентуаційної риси, і 33,3% з вираженою акцентуацією. Це свідчить про високу чутливість та співчутливість.

Частина респондентів це 40% мають демонстративний тип з наявністю акцентуаційної риси, і 30% з вираженою акцентуацією. Це свідчить про прагнення до привертання уваги та маніпулятивної поведінки.

Екзальтований тип присутній у 41,7% респондентів з наявністю акцентуаційної риси, і 33,3% з вираженою акцентуацією. Це вказує на високу емоційність та вразливість серед учасників.

У 90% респондентів повністю відсутня схильність до спотворення правди, що демонструє їхню щирість і відкритість у спілкуванні. Проте 10% респондентів, набрали високі показники за цією шкалою, що може свідчити про бажання приховати справжню інформацію або прикрасити дійсність. На малюнку 2.5. зображені результати опитування у графічному вигляді.

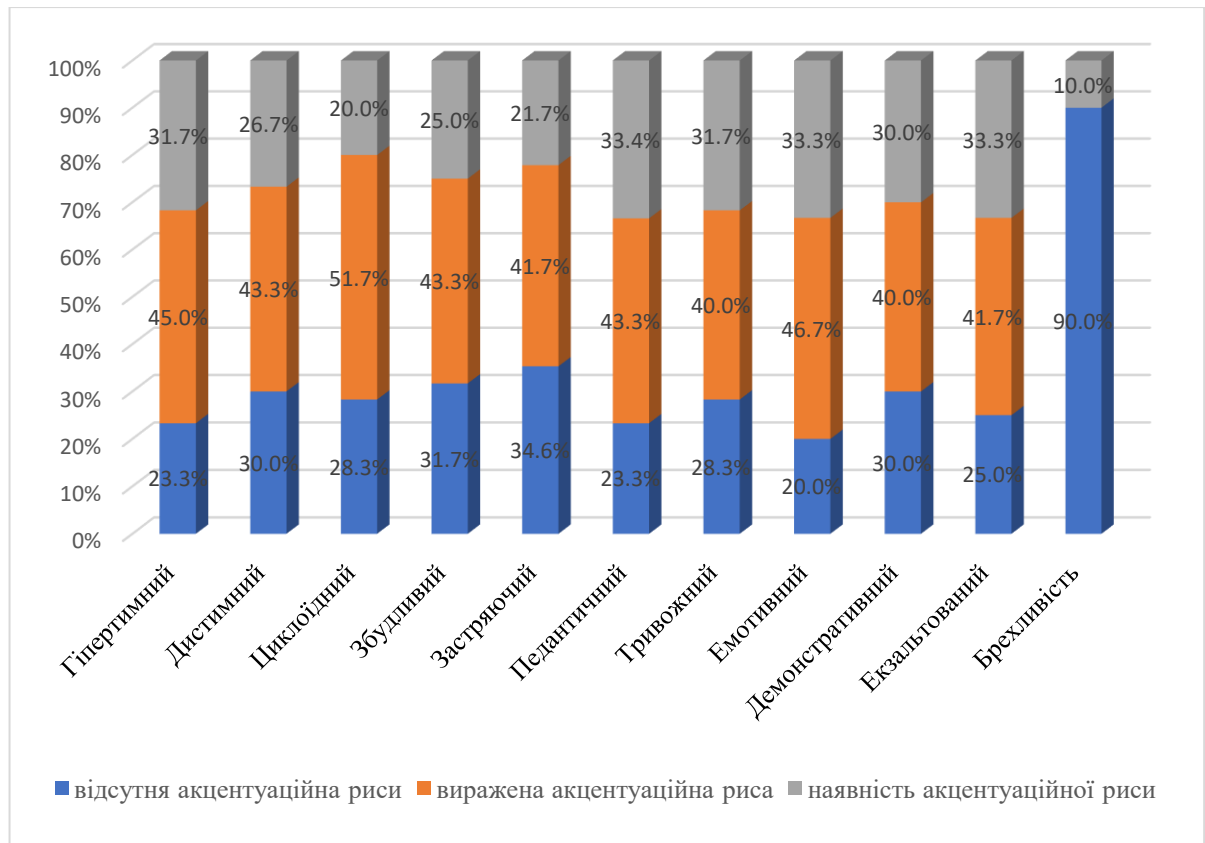

Рис. 2.5. Розподіл типів акцентуацій характеру серед респондентів

Джерело: складено автором

Такі результати дозволяють оцінити характерологічні особливості респондентів та зробити припущення щодо їхньої поведінки в різних ситуаціях.

2.3 Практичні рекомендації щодо профілактики проявів девіантної поведінки у молоді

Після проведення опитування та написання висновків за результатами до кожного з методів можна побачити загальну картину психологічного стану респондентів.

Згідно з методикою «Визначення схильності до девіантної поведінки», у 10 респондентів спостерігається сильно виражена девіантна поведінка, це виявляється у постійній схильністю до порушення соціальних норм, схильністю до конфліктної, агресивної, асоціальної або ризикованої поведінки.

У 28 респондентів спостерігаються прояви девіантної поведінки, симптоми девіантної поведінки можуть проявлятися у стресових або провокативних ситуаціях. У таких людей іноді спостерігається схильності до відхилень від соціальних норм, також вони можуть епізодично демонструвати девіантні реакції через соціальний тиск або в стресових ситуаціях чи при фрустрації.

За результатами опитувальника «Діагностика стану агресії» у 17 респондентів спостерігається високий рівень агресії. Такі особи часто демонструють імпульсивну та ворожу поведінку, яка включає вербальні та фізичні прояви, схильні до конфліктів та жорстокості до інших. Це призводить до дезадаптації у соціальному середовищі.

У 30 респондентів спостерігається середній рівень агресії, що вказує на здатність контролювати свої емоції, але в стресових ситуаціях вони можуть проявляти роздратування чи нетерпимість. Вони прагнуть підтримувати соціальні норми та уникати конфліктів, але іноді їхня реакція може бути емоційно забарвленою.

За методикою визначення акцентуації характеру можна зробити такі висновки. У 17 респондентів спостерігається виражені акцентуаційні риси, що демонструють стійкі та інтенсивні прояви певних типів поведінки, які значно впливають на їхню взаємодію з оточенням і можуть визначати їхній стиль реагування в різних обставинах.

В той час як у 26 респондентів наявність деяких акцентуаційних рис, що вказує на певні схильності до конкретних типів поведінки, які можуть проявлятися в окремих ситуаціях, але не є домінуючими або стабільними характеристиками їхнього характеру.

В цілому за результатами проведеного дослідження ми бачимо, що деякі респонденти демонструють певні схильності до девіантної поведінки та агресії, що може негативно впливати на їхню соціальну адаптацію та взаємодію з оточенням. Результатів опитувань респондентів з високими

показниками девіантної поведінки та агресії вказує на необхідність комплексного підходу до їх підтримки та корекції поведінки.

Психолого-педагогічна допомога особистості, схильної до девіантної поведінки, передбачає комплекс заходів, спрямованих на виявлення та корекцію чинників, що провокують відхилення у поведінці. Вона включає як профілактичні, так і корекційні методи, метою яких є створення сприятливого соціально-психологічного середовища, пропаганда здорового способу життя, формування конструктивних моделей поведінки та сприяння самореалізації особистості [25].

Профілактика девіантної поведінки поділяється на первинну та вторинну. Первинна профілактика охоплює заходи, які здійснюються ще до появи відхилень у поведінці, тобто вони спрямовані на їх попередження. Вторинна профілактика передбачає роботу з особами, у яких уже спостерігаються девіантні прояви, і включає корекційні заходи, які реалізуються фахівцями – психологами, педагогами, соціальними працівниками.

Вторинна профілактика девіантної поведінки спрямована на:

- розхитування і руйнування девіантних настановлень, уявлень, мотивів, стереотипів поведінки та формування нових, позитивних;
- розвиток соціальної активності, інтересу до себе й оточуючих, сприяння у здобутті певного статусу в позитивно спрямованих угрупованнях;
- навчання навичкам саморегуляції, співпраці, адекватному прояву активності, вмінню здійснювати правильний вибір форм поведінки;
- розвиток інтересу і здатності до творчості;
- оптимізацію позитивного досвіду, створення і закріплення зразків позитивної поведінки [34].

Діагностика девіантної поведінки охоплює всебічне вивчення особистості з метою виявлення відхилень у поведінці, їх причин та можливих способів корекції. Головна мета діагностичного процесу – сприяти гармонійному розвитку особистості, допомагати їй адаптуватися до

соціального середовища та знаходити конструктивні шляхи особистісного зростання.

Ефективні програми превентивного виховання розробляються за участю фахівців з педагогіки, підліткової психології та медицини. Вони спрямовані на розвиток соціальної відповідальності молоді та усвідомлення ними своїх прав і обов'язків. Програми включають діагностично-прогностичну функцію для з'ясування причин відхилень у поведінці та корекційно-реабілітаційну функцію для подолання негативних проявів у поведінці.

Соціометричні методики можуть слугувати допоміжним інструментом у діагностиці тривожності та конфліктності. Вони допомагають виявити соціальні зв'язки у класному колективі, рівень прийняття іншими однолітками та можливі причини виникнення міжособистісних конфліктів. Це дозволяє точніше визначити фактори, які сприяють формуванню девіантної поведінки, та розробити відповідні корекційні заходи [21].

Для респондентів з високим рівнем девіантної поведінки, агресії або сильно вираженими акцентуаційними рисами важливо впроваджувати комплексні профілактичні заходи, спрямовані на зниження девіантної поведінки та покращення соціальної адаптації:

- Проведення тренінгів з комунікації, спрямованих на розвиток активного слухання, вираження власних почуттів та розуміння емоцій співрозмовника.
- Використання рольових ігор та групових дискусій для практикування нових навичок у безпечному середовищі.
- Розвиток самоконтролю для ефективної реакції на стресові ситуації та збереження позитивних взаємин.
- Відвідування занять з розвитку емоційної свідомості, таких як вправи на усвідомленість та рефлексію, для зниження рівня стресу та агресії.
- Зайняття йогою, дихальними вправами та прогресивною м'язовою релаксацією для зменшення емоційної напруги та запобігання агресивним реакціям.

- Відвідування занять, які допомагають учасникам справлятися з негативними емоціями та стресовими ситуаціями.
- Використання вправ на самоприйняття та позитивне мислення для зниження рівня агресії.
- Проведення спортивних змагань, творчих конкурсів та волонтерських проєктів для розвитку командного духу та соціальних навичок.
- Включення підлітків у виконання соціально корисних завдань, таких як благоустрій території, допомога літнім людям та організація благодійних акцій.
- Виявлення та підтримка інтересів підлітків у музики, мистецтві, науці чи спорті.
- Організація гуртків, секцій та студій за інтересами для реалізації потенціалу підлітків та знаходження однодумців.

Особисті зустрічі з фахівцем дозволяють глибше дослідити причини девіантної поведінки та розробити індивідуальний план корекції. Це може включати техніки релаксації, когнітивно-поведінкові методи та інші підходи:

– «Коло життєвих сфер»: Молодь використовує графічне зображення кола для оцінки різних аспектів свого життя – сім'ї, друзів, освіти тощо.

– Вправа «Теплі спогади»: Кожен учасник пригадує моменти, коли він відчував задоволення від своїх вчинків і був гордим собою. Разом із соціальним педагогом аналізують окремі події, щоб розкрити, які саме чинники викликали ці позитивні емоції, та закріпити їх у свідомості.

– Вправа «Ресурсний потенціал»: Учасникам пропонують замислитися над такими питаннями: що може допомогти тобі досягти твоєї мети? Які якості, вміння чи підтримка з боку друзів вже є у тебе для цього?

– Інструкція: «Запиши свої чотири найсильніші риси, покажи їх у вигляді символів. Ці характеристики є твоїми особистими ресурсами, які допомагають тобі на життєвому шляху.»

– Вправа «Мої слабкі сторони»: Кожен учасник ділиться з групою інформацією про власні професійні недоліки – ті риси, які він вважає

небажаними і прагне змінити. Важливо розкрити не тільки негативні особливості, а й ті, що зазвичай стають причиною конфліктів та ускладнюють взаємини з однолітками чи друзями.

– Вправа «Інверсія тривоги»: Необхідно створити невелике оповідання від першої особи, написане у теперішньому часі, де детально описується ситуація, що викликає тривогу, із відтворенням подій і діалогів, а також емоційним забарвленням. Після цього перепишіть розповідь так, якби ви хотіли, щоб події розгорталися насправді, і уважно зафіксуйте свої почуття.

– Вправа «Взаємне розуміння»: Учасники поділяються на пари. Протягом двох хвилин кожен усно описує поточний стан, настрій, емоції та бажання свого партнера. Далі кожен підтверджує або спростовує висловлені твердження, даючи можливість взаємних коментарів.

– «Сценарні ігри»: Підлітки моделюють різні соціальні ролі через рольові ігри, що сприяє розвитку навичок спілкування та вирішення конфліктних ситуацій.

– Вправа «Зовнішнє відображення»: За згодою підлітка його однокласники письмово описують його, після чого він сам дає оцінку своїх характеристик. Позначені словесні портрети читають вголос, порівнюють із самооцінкою, де підліток відзначає найбільш несподівані розбіжності між тим, як його бачать інші, та власним сприйняттям себе.

– Вправа «Методи розслаблення»: Підлітки навчаються технікам дихальних вправ, поступової м'язової релаксації та практикам візуалізації, що допомагають досягти емоційного спокою.

– Вправа «Журнал досягнень»: Щодня підлітки записують свої успіхи і позитивні події, що допомагає підтримувати оптимістичний настрій і відстежувати особисті здобутки.

Реалізація цієї програми дозволить надати необхідну психологічну допомогу молодим людям з девіантною поведінкою та сприятиме їхній соціальній адаптації та розвитку.

Висновки до другого розділу

У другому розділу кваліфікаційної роботи було проведене емпіричне дослідження особливостей розвитку схильності до девіантної поведінки у молоді. Дослідження базувалося на використанні комплексного підходу, який включав застосування методики визначення схильності до девіантної поведінки О. М. Орела, опитувальника «Діагностика стану агресії» за методикою Басса-Дарки та методики визначення акцентуацій характеру за Х. Шмішеком. Практична частина дослідження проводилася у три етапи: підготовчому, організації та проведенні анкетування серед 60 осіб віком 18–23 роки, та аналізі отриманих даних із застосуванням кількісних і якісних методів.

Аналіз отриманих результатів показав, що більшість респондентів демонструють середній рівень девіантних проявів. Хоча в окремих шкалах, зокрема за показниками агресії, самоушкодження та делінквентної поведінки, частина досліджуваних має високі значення, загальна картина свідчить про помірні тенденції до відхилення від соціальних норм. Результати тестування за методикою акцентуації характеру вказують на наявність індивідуальних особливостей, які можуть впливати на схильність до девіантної поведінки, що підкреслює необхідність врахування особистісних чинників у профілактичній та корекційній роботі.

Практична частина розділу містить рекомендації щодо профілактики та корекції девіантної поведінки, які базуються на розвитку комунікативних навичок, підвищенні самоконтролю та емоційної стабільності, а також на залученні молоді до соціально корисної діяльності. Загалом, отримані дані свідчать про необхідність комплексного підходу до роботи з молоддю з ризикованими поведінковими проявами для покращення їх соціальної адаптації та запобігання подальшому розвитку девіантних тенденцій.

ВИСНОВОК

1. На основі теоретичного аналізу літератури було досліджено поняття девіантної поведінки в контексті психологічних, соціологічних та культурологічних теорій. Аналіз наукових джерел дозволив виокремити негативні форми відхилення такі як антисоціальну, делінквентну та кримінальну поведінку, так і позитивні форми, що мають інноваційний характер і сприяють соціальним змінам. Зокрема, негативні девіації пов'язані із систематичним порушенням норм, що викликає соціальну дезадаптацію, тоді як позитивні девіації можуть виступати як каталізатори трансформацій у суспільстві, стимулюючи розвиток нових соціальних моделей. Таким чином, поняття девіантної поведінки набуло широкого розуміння, яке охоплює як її руйнівний вплив на соціальну стабільність, так і потенціал для конструктивних змін у системі соціальних відносин.

2. Дослідивши сучасні психологічні фактори ризику девіантної поведінки молоді, можна відокремити кілька ключових чинників, що визначають схильність до відхилень від прийнятих норм. Серед них є особистісні риси, такі як агресивність, імпульсивність, емоційна нестійкість та низький рівень самоконтролю, що сприяють формуванню девіантних моделей поведінки. Крім того, важливу роль відіграють сімейні чинники: дисфункціональне сімейне середовище, недостатня емоційна підтримка та суперечності між батьками створюють передумови для відхилень. Зовнішні соціальні впливи, зокрема негативний вплив засобів масової інформації, однолітків та економічні труднощі, також значною мірою формують ризик виникнення девіантної поведінки, адже вони спричиняють почуття ізоляції та незадоволення, що стимулює пошук альтернативних моделей самовираження.

3. Ознайомившись із існуючим психодіагностичним інструментарієм, згідно із завданнями нашого дослідження, нами було обрано кілька перевірених методик, що дозволяють комплексно оцінити схильність до девіантної поведінки. До яких входять методика визначення схильності до девіантної поведінки О. М. Орела, опитувальник «Діагностика стану агресії»

за методикою Басса-Даркі та методика визначення акцентуацій характеру за Х. Шмішеком. Застосування цих інструментів дозволило не тільки виміряти рівень загальних відхилень, але й деталізувати конкретні аспекти поведінки, такі як агресивність, аддиктивні тенденції, самоушкоджувальні схильності та особливості характеру. Дослідження охопило 60 осіб віком від 18 до 23 років, що забезпечило репрезентативність вибірки та відображення актуальних соціально-психологічних умов сучасної молоді.

4. Дослідження індивідуально-психологічних особливостей осіб, схильних до девіантної поведінки, виявило важливі статистичні закономірності. Найцікавішим відкриттям стала висока репрезентативність певних акцентуаційних рис: 45% респондентів продемонстрували наявність акцентуації гіпертимного типу, а 51,7% – акцентуації циклоїдного типу. Це вказує на високу емоційну імпульсивність та нестабільність настроїв, що може сприяти ухваленню рішень під впливом миттєвих емоцій та подальшому розвитку девіантних моделей поведінки. Крім того, аналіз результатів опитування методикою визначення схильності до девіантної поведінки показав, що окрема частина вибірки близько 16,7% має високий рівень девіантних відхилень, що свідчить про потенційну необхідність розширеної психологічної підтримки цієї групи.

5. Емпіричне дослідження розвитку девіантної поведінки серед молоді дозволило виділити наступні відкриття, спираючись на отримані відсотки:

- За опитувальником «Діагностика стану агресії» 58,3% респондентів демонструють середній рівень фізичної агресії, проте 15% вибірки мають високі показники, що свідчить про потенційний ризик імпульсивних насильницьких дій.
- Аналіз непрямой агресії виявив, що 46,7% респондентів знаходяться на середньому рівні, а 23,3% – на високому, що може вказувати на наявність прихованих емоційних конфліктів.

– Методика визначення схильності до девіантної поведінки виявила, що близько 16,7% учасників дослідження демонструють високий рівень девіантних тенденцій, що підкреслює необхідність своєчасного втручання.

– За результатами методики визначення акцентуацій характеру 31,7% респондентів мають виражені риси гіпертимності, що свідчить про нестабільність емоційного стану та підвищену імпульсивність.

Ці відкриття свідчать про складне поєднання внутрішніх психологічних особливостей і зовнішніх соціальних впливів, що спонукають до формування девіантної поведінки серед сучасної молоді. Отримані дані можуть слугувати основою для розробки таргетованих профілактичних і корекційних програм.

6. На основі проведеного дослідження розроблено комплекс рекомендацій, основними напрямками яких є профілактика та корекція девіантної поведінки. Запропоновано застосування заходів, спрямованих на розвиток комунікативних та емоційних навичок, підвищення рівня самоконтролю за допомогою тренінгів, технік релаксації та групової терапії, а також активне залучення молоді до соціально-корисної діяльності та творчих проектів. Рекомендації враховують як індивідуальні особливості молодих людей, так і їхнє соціальне оточення, що дозволить створити сприятливе середовище для гармонійного розвитку особистості. Отже, комплексний підхід до профілактики девіантної поведінки сприятиме не лише зниженню ризиків, а й стимулюватиме позитивну соціалізацію та розвиток конструктивних форм самовираження серед сучасної молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аймедов К.В., Асєєва Ю.О., Корошніченко Д.М. Схильність студентів медичних ВНЗ до адикцій. XVII Укр. наук.-практ. конф. в межах Держ. цільової програми «Молодь України» на 2016-2020 р. «Довженківські читання» Харків. «Плеяда» 2016 С. 3–12
2. Апетик Н. М. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці : Рута, 2010. 41 с.
3. Асєєва Ю.А., Ковальська Н.А., Возний Д.В., Корженко В.О. Соціально-психологічні чинники девіантної поведінки підлітків. *EcoSoEn, Scientific Journal Economics, Social and Engineering Sciences Year 6. 2023. №.3-4* С. 83–94 URL: <https://doi.org/10.54481/ecosoen.2023.3.08> (дата звернення 09.02.2025)
4. Асєєва Ю.О Девіантність як проблема соціалізації. Мат. всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, «Соціалізація молоді в умовах розбудови демократичної правової держави» Одеса: Одеський юридичний інститут ХНУВС, 2007. С.17–20
5. Асєєва Ю.О. Комп'ютерна залежність, Інтернет залежність та кібер-адикції (історичний огляд дефініції). *Психологічний часопис*, Т.6 В.6. 2020, С.57–65 DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.6> (дата звернення 15.02.2025)
6. Асєєва Ю.О. Костюк О.В. Дефініція поняття адикції та адиктивної поведінки. Materiály XV Mezinárodní vědecko – praktická konference «*Vědecký průmysl evropského kontinentu – 2019*», Volume 8 : Praha. Publishing House «Education and Science» P. 26–30
7. Афанасьєва В. В. Вплив сім'ї та школи на девіантну поведінку підлітка // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2008. – № 4. – С. 43–50.
8. Балакірева О. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі. Київ : [б. в.], 2012. 324 с.

9. Бесєдін А. А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 19 с.
10. Бондарчук О. І., Вакуліч Т. М. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. / НАПН України, Ун-т менедж. освіти. Київ : Науковий світ, 2010. 230 с.
11. Вінс В.А., Тороп О.С. Вплив сім'ї на формування девіантної поведінки в підлітків. *Юридична психологія*. 2023. №3 (12). С. 45-52.
12. Волченко Л. П. Соціально-нормативна поведінка старших школярів та соціально-психологічні. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 121. С. 69-72.
13. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. до спецкурсу «Психологія девіацій» для студ. спец. «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Київ, 2016. 188 с.
14. Гаврилова І. С. Девіантна поведінка підлітків: соціально-психологічний аналіз. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2017. Вип. 40 (43). С. 102–110.
15. Гаркавенко Н. В., Собкова С. І. Соціальна психологія адиктивної поведінки : практичні завдання до курсу : навч.-метод. посіб. Чернівці, 2019. 208 с.
16. Гуров В. М., Гуров Д. В. Сім'я як соціальний інститут у цивільному вихованні. *Крайова науково-дослідна лабораторія з проблем формування сучасної особистості в полікультурному середовищі: зб. матеріалів*. 2014. Вип. 11. С. 11–18.
17. Гурова Т. О. Соціально-психологічна підтримка підлітків із девіантною поведінкою у закладах освіти. *Освітній простір сучасної школи*. 2021. № 3. С. 144–152.

18. Діденко Г. Особливості впливу психоемоційних станів на формування девіантної поведінки підлітків і вчинення дрібного хуліганства. *Юридична психологія*. 2023. №2 (33). С. 79-86.
19. Журжу Т. С. Особливості та психокорекція образу Я у підлітків з девіантною поведінкою : автореф. дис. ... канд. психол. наук : Харк. мед. акад. післядиплом. освіти. Харків, 2009. 23 с.
20. Іваненко С. П., Гриценко Т. М. Тренінгові технології розвитку комунікативних навичок у підлітків з проблемною поведінкою. Київ : Либідь, 2013. – 175 с.
21. Іванченко А. С. Психолого-педагогічні аспекти профілактики девіантної поведінки у підлітків. Київ: Освіта, 2017. 312 с.
22. Ігнатенко В. М. Соціально-психологічні чинники виникнення девіантної поведінки у підлітків. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2016. № 1182. С. 75–84.
23. Квітковська Н. В. Психологія девіантної поведінки учнів (умови, причини, особливості виховання, проблемні родини, профілактика та корекція) : навч.-метод. посіб. Миколаїв : Прокопчук Т. Ю., 2010. 240 с.
24. Коваленко О. В., Ткаченко Л. В. Корекційні технології в роботі з агресивною поведінкою підлітків. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. 198 с.
25. Ковальчук М. А. Профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності соціальних педагогів. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 39. – С. 83–92.
26. Корнещук В.В., Волошенко М.О., Олло В.П. Профілактика та корекція девіантної поведінки підлітків : навчальний посібник. Херсон: Олді плюс, 2021. 136 с.
27. Костіна В. О. Девіантна поведінка: соціально-психологічний аспект. Київ: Академвидав, 2015. 288 с.
28. Кравченко О. П., Бойко Н. А. Профілактика девіантної поведінки у дітей та молоді: соціально-психологічні аспекти : навч. посіб. Львів : Новий Світ, 2015. 212 с.

29. Кузьменко В. В., Диса О. В., Шинкаренко І. О. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. – Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. – 68 с.
30. Кулаків С. А. На прийомі у психолога. Львів, 2011. 180 с.
31. Линник Л. М. Соціально-педагогічні засади профілактичної роботи з важковиховуваними підлітками : дис. ... канд. пед. наук : Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2016. 286 с.
32. Лобанов М. С., Орос О. Б. Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (38), 2018. С.90-96.
33. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами : соціологічний та психологічний аспекти : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Вид-во «Каравела», 2017. 470 с
34. Луцик Г. О. Чинники схильності підлітків до девіантної поведінки. Психологія : реальність і перспективи. 2017.Вип. 8.С. 175-180
35. Ляшенко О. П. Психокорекційні технології у роботі з молоддю, схильної до девіантної поведінки. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 46. С. 127–137.
36. Ляшенко О. В. Психокорекційні технології у роботі з підлітками, схильними до девіантної поведінки. Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019. 256 с.
37. Максимова Н. Ю. Безпека життєдіяльності : соціально-психологічні аспекти алкоголізму та наркоманії : навч. посіб. Київ : Либідь, 2016. 240 с.
38. Максимова Н. Ю., Грись А. М., Максим О. В. (ред.) Девіантна поведінка: історія, теорія, практика : матеріали конф. Київ, 2021. 106 с.
39. Мельничук, М. Вплив негативної самооцінки на формування девіантної поведінки у підлітків. *Юридична психологія*. 2023. №4 (21). С. 102-109.

40. Момоток Т. П. Основні напрямки попередження злочинності неповнолітніх на загальнодержавному та регіональному рівнях : метод. посіб. – Черкаси : ЧОППОП, 2011. 92 с.
41. Немченко С. Г. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи : монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2008. 262 с.
42. Панок В. Г. Діти з девіантною поведінкою : навч.-метод. посіб. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 120 с.
43. Панченко І. О. Адиктивна поведінка в підлітковому віці: проблеми профілактики та корекції : монографія. Київ : Наукова думка, 2010. 156 с.
44. Петренко Л. В. Освітні технології у сучасній педагогіці: концепції та методика застосування. Харків : Фоліо, 2010. 215 с.
45. Пихтіна Н. П., Пихтін М. П., Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки дітей і молоді: психолого-педагогічні та соціально-правові аспекти : навч. посіб. / за заг. ред. проф. В. М. Оржеховської. Ніжин : НДУ ім. Миколи Гоголя, 2014. 399 с.
46. Райс Ф. Психологія підліткового та юнацького віку. – Харків : Видавництво, 2010. – 586 с.
47. Рибальченко К.С., Асєєва Ю.О. Сучасний погляд на феноменологію поняття «адикція» та «залежність». *«Сучасні виклики економіки»* : зб. матеріалів IV підсум. наук-практ. студ. Конф. ОНЕУ. (17 квітня 2024 р, м. Одеса) С. 188–190
48. Романовський О. Г. Психодіагностика: теорія і практика. Київ: Либідь, 2011. 320 с.
49. Савельєва Н. М. Соціальна профілактика девіантної поведінки: курс лекцій. Полтава: ПНПУ, 2016. 110 с.
50. Савченко С. С., Ковальова І. В. Розлади поведінки у підлітків: психологічні аспекти, профілактика та корекція. Київ : Освіта України, 2011. 310 с.

51. Сидоренко М. А., Ковальчук О. В. Девіантна поведінка підлітків: сучасні підходи до профілактики та корекції. Київ : Каравела, 2018. 290 с.
52. Сучасні міждисциплінарно-інноваційні підходи до розвитку особистості: науковий дайджест. Випуск II. За загал. ред. д. психол. н., академіка НАН ВО України Ю. О. Асєєвої. Одеса, Сімекс-прінт, 2024. 180 с.
53. Тарновська О. С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота : навч.-метод. посіб. Чернівці : Рута, 2013. Ч. 1. 82 с.
54. Федоренко Т. Є. Методики діагностики та розвитку вихованості школярів. – Полтава: ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2016. 198 с.
55. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2009. 560 с.
56. Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Львів : ДУВС, 2014. 192 с.
57. Чайковська О.М. Акцентуації характеру як чинник девіантної поведінки підлітків. Психологія ХХІ століття : теоретичні та практичні дослідження : збірник наукових праць / гол. ред. Л.Г. Білий. Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2019. Вип. 10. С. 223– 230.
58. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика : навчальний посібник. Харків : НТУ «ХП», 2018. 246 с.
59. Янц Н., Підгорна Н. Самовиховання як засіб профілактики девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 677, 148, 239.
60. Asieieva Yu. Psycho-emotional characteristics cyber-addiction of adolescent- youngster. *Georgian Medical News* 2021. V. 2 (311), P.121–125
61. Asieieva Yu., Aymedov C., Horishchak S. , Mierlich S. , Riabukhin K. Cyber-addictions of the Ukrainian youth. *Amazonia Investing* 2021. Volume 10-Issue 44. P.48–60 DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.44.08.5> (дата звернення 03.02.2025).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика «Визначення схильності до девіантної поведінки» (О.М. Орел)

Опитувальник

- 1) Я надаю перевагу одягу у стриманих, приглушених відтінках.
- 2) Інколи я зволікую з виконанням завдань, які потрібно зробити сьогодні.
- 3) Я би з радістю долучився як доброволець до участі у бойових діях.
- 4) Іноді у мене виникають суперечки з моїми батьками.
- 5) На мою думку, дитина, яка в дитинстві не навчилася захищатися, виростає, як правило, недооціненим сином і має труднощі із досягненням успіху.
- 6) Я готовий працювати на посаді, пов'язаній з високим ризиком для життя, якщо за неї передбачено високу оплату.
- 7) Часом я відчуваю надзвичайно сильну тривогу, через яку мені важко сидіти на місці.
- 8) Іноді я трохи вихваляю свої досягнення.
- 9) Якби я обирав військову кар'єру, я б хотів стати льотчиком-винищувачем.
- 10) Я високо ціную обережність і уважність у людях.
- 11) На мою думку, лише люди з відсутністю сміливості безумовно дотримуються всіх правил і законів.
- 12) Я би віддав перевагу професії, яка включає різноманітну діяльність і подорожі.
- 13) Я завжди намагаюся говорити правду.
- 14) Якщо людина вживає збуджуючі речовини в міру і без негативних наслідків, це можна вважати нормальним.
- 15) Незважаючи на мій гнів, я намагаюся не вдаватися до лайки.
- 16) Я вважаю, що бокс міг би мені сподобатися як вид спорту.

17) Якщо мене образили, я відчуваю необхідність обов'язково помститися.

18) Я вважаю, що кожна людина має право вживати алкоголь у кількості, яку вона сама обирає.

19) Якщо мій друг спізнюється, я зазвичай залишаюся спокійним.

20) Я відчуваю труднощі, коли потрібно виконати роботу в строго встановлений термін.

21) Іноді я перетинаю вулицю у зручному для себе місці, а не там, де це регламентовано.

22) Іноді, з огляду на потужний сексуальний потяг, деякі правила стають для мене необов'язковими.

23) Іноді я проявляю непослух щодо батьківських вказівок.

24) При виборі автомобіля я надаю перевагу безпеці, а не швидкості.

25) Я вважаю, що бокс мені міг би сподобатися як вид спорту.

26) Якби у мене був вибір, я обрав би професію винного дегустатора.

27) Я часто відчуваю потяг до пошуку гострих відчуттів.

28) Іноді я відчуваю бажання завдати собі болю.

29) Моє ставлення до життя можна описати фразою: «Сім разів відміряй, один раз відріж».

30) Я завжди купую квитки для громадського транспорту.

31) У моєму оточенні є люди, які вживали одурманюючі речовини.

32) Я завжди дотримуюсь своїх обіцянок, навіть якщо це не приносить мені вигоди.

33) Іноді я відчуваю сильне бажання просто вилятися.

34) Я погоджуюсь із тим, що, якщо дуже хочеться, то варто спробувати, навіть якщо всі кажуть, що не можна.

35) Іноді, після вживання алкоголю, я випадково опинявся в бійках.

36) Мені часто важко мотивувати себе працювати після серії образливих невдач.

37) Якби нині проводилися бої гладіаторів, я б обов'язково взяв у них участь.

38) Іноді я використовую неправдиві висловлювання.

39) Іноді мені здається, що витримувати біль на шкоду іншим приносить певне задоволення.

40) Я віддаю перевагу згоді з іншими, ніж відстоювати свою точку зору в суперечках.

41) Якби я народився в минулому, я міг би стати благородним розбійником.

42) Якщо нема іншого варіанту, суперечку можна вирішити за допомогою бійки.

43) Іноді мої батьки або інші дорослі турбувалися через те, що я злегка випивав.

44) На мою думку, одяг має виділяти особу з натовпу вже з першого погляду.

45) Одяг повинен відразу робити людину помітною серед інших.

46) Якщо у фільмі взагалі відсутні якісні бойові сцени, такий фільм можна вважати неякісним.

47) Цілком природно, коли люди шукають нестандартні емоційні враження та новизну переживань.

48) На деяких уроках я відчуваю сильну нудьгу.

49) Якщо хтось ненавмисно штовхне мене в натовпі, я вимагаю від нього вибачень.

50) Коли хтось мене дратує, я готовий відкрито висловити всі свої думки щодо його поведінки.

51) У подорожах я надаю перевагу відхиленню від традиційних маршрутів.

52) Я був би зацікавлений у кар'єрі тренера для хижих тварин.

53) Якщо у мене був би повний вибір, я обрав би професію дегустатора вин.

- 54) Часто я відчуваю сильне бажання отримати інтенсивні емоції.
- 55) Іноді мені так хочеться завдати собі болю.
- 56) Мій підхід до життя можна описати як обачний, як це відображає приказка «Сім разів відміряй, один раз відріж».
- 57) Я завжди купую проїзні квитки для громадського транспорту.
- 58) Деякі з моїх знайомих вже експериментували з одурманюючими речовинами.
- 59) Я беззастережно дотримуюся своїх обіцянок, навіть якщо це мені не вигідно.
- 60) Інколи у мене виникає сильне бажання просто розвалитися емоційно.
- 61) Я підтримую думку людей, що коли щось настільки бажано, навіть якщо заборонено – це прийнятно.
- 62) Після вживання алкоголю інколи я опиняюся у бійках.
- 63) Іноді мені важко примусити себе працювати після низки образливих невдач.
- 64) Якби сьогодні проводилися гладіаторські бої, я обов'язково долучився б до них.
- 65) Іноді я ухиляюся від правди у своїх висловлюваннях.
- 66) Є моменти, коли сприйняття болю як засобу помсти приносить мені певне задоволення.
- 67) Я зазвичай віддаю перевагу згоді з іншими, уникнувши конфліктних суперечок.
- 68) Якщо я жив би в давнину, я, можливо, став би благородним розбійником.
- 69) У разі відсутності інших варіантів, суперечку можна вирішувати навіть силовим методом.
- 70) Мої близькі іноді турбувалися через те, що я трохи вживав алкоголю.
- 71) На мою думку, одяг має одразу робити людину помітною серед натовпу.

72) Я насолоджуюся відчуттям легкого сп'яніння, особливо коли перебуваю у добрій компанії.

73) Іноді я відчуваю спокусу випити, розуміючи, що це не найкращий час чи місце.

74) У складних моментах мені допомагає паління цигарки.

75) Я здатний викликати страх у інших і інколи роблю це для розваги.

76) Я готовий самостійно вчинити каральні дії щодо злочинця, який заслужено отримав максимально суворе покарання.

77) Я вважаю, що головна мета в житті – досягнення задоволення.

78) Я мрію про участь у змаганнях з автоперегонів.

79) При поганому настрої я вважаю за краще уникати спілкування з іншими.

80) Іноді, коли настрій настільки поганий, я готовий почати бійку першим.

81) Я пам'ятаю випадки, коли мій гнів змушував мене ламати будь-які доступні предмети.

82) Я наполегливо очікую, що оточуючі поважатимуть мої права.

83) Я із захопленням спробував би стрибок з парашутом.

84) Я вважаю, що негативний вплив алкоголю та тютюну інколи дуже перебільшують.

85) Навіть за умов фізичного контакту я зазвичай не віддаю здачу.

86) Ризик мені не приносить задоволення.

87) Я вважаю, що коли людина у суперечці виражає свої емоції гостро, це прийнятно.

88) Іноді я не можу утримати свої емоційні реакції.

89) Буває, що я спізнююся на уроки.

90) Я віддаю перевагу компаніям, де панує легка і дотепна атмосфера.

91) На мою думку, сексуальна активність займає важливе місце в житті молоді.

92) Іноді, коли хтось не погоджується зі мною, я невгамовно вступаю в суперечки.

93) Буває, що я уникаю виконання домашніх завдань.

94) Мої дії часто залежать від імпульсивного настрою.

95) Я вважаю, що здатність нанести удар іншій людині мені недоступна.

96) Громадськість справедливо засуджує, коли злочинець не отримує належного покарання.

97) Час від часу я змушений приховувати певні свої дії від дорослих.

98) Я вважаю, що дуже наївних людей можна вважати тими, хто заслуговує на обман.

99) Іноді, коли я дуже роздратований, я б'ю по столу кулаком.

100) Я вважаю, що конструктивна дискусія можлива лише за умови наявності несподіваних факторів та відчуття ризику.

Ключі для підрахунку первинних «сірих балів»

1. Шкала установки на соціально-бажані відповіді: 2 (ні), 4 (ні), 6 (ні), 13 (так), 21 (ні), 23 (ні), 30 (так), 32 (так), 33 (ні), 38 (ні), 47 (ні), 54 (ні), 79 (ні), 83 (ні), 87 (ні).

2. Шкала схильності до порушення норм і правил: 1 (ні), 10 (ні), 11 (так), 22 (так), 34 (так), 41 (так), 44 (так), 50 (так), 53 (так), 55 (ні), 59 (так), 61 (ні), 80 (так), 86 (ні), 88 (так), 91 (так), 93 (ні).

3. Шкала схильності до адиктивної поведінки: 14 (так), 18 (так), 22 (так), 26 (так), 27 (так), 31 (так), 34 (так), 35 (так), 43 (так), 46 (так), 59 (так), 60 (так), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 81 (так), 91 (так), 95 (ні).

4. Шкала схильності до самоушкоджувальної і саморуйнуючої поведінки: 3 (так), 6 (так), 9 (так), 12 (так), 16 (так), 24 (ні), 27 (так), 28 (так), 37 (так), 39 (так), 51 (так), 52 (так), 58 (так), 68 (так), 73 (так), 76 (ні), 90 (так), 91 (так), 92 (так), 96 (так), 98 (так).

5. Шкала схильності до агресії і насильства: 3 (так), 5 (так), 15 (ні), 16 (так), 17 (так), 17 (так), 25 (так), 37 (так), 40 (ні), 42 (так), 45 (так), 48 (так), 49

(так), 51 (так), 65 (так), 66 (так), 70 (так), 71 (так), 72 (так), 75 (ні), 77 (так), 82 (ні), 89 (так), 94 (так), 97 (так).

6. Шкала вольового контролю емоційних реакцій: 7 (так), 19 (так), 20 (так), 29 (ні), 36 (так), 49 (так), 56 (так), 57 (так), 69 (так), 70 (так), 71 (так), 78 (так), 84 (так), 39 (так), 94 (так).

7. Шкала схильності до деліквентної поведінки: 18 (так), 26 (так), -31 (так), 34 (так), 35 (так), 42 (так), 43 (так), 44 (так), 48 (так), 52 (так), 55 (ні), 61 (ні), 62 (так), 63 (так), 64 (так), 67 (так), 74 (так), 86 (ні), 91 (так), 94 (так).

Кожній відповіді при відповідності з ключем присвоюється один бал. Далі робиться підрахунок первинних («сирих») балів і їх переведення у стандартні Т-бали.

Норми при переведенні «сирих балів» в Т-бали

«Сирий бал»	Шкали						
	1	2	3	4	5	6	7
0	35		26				30
1	44	27	28	24	24	26	32
2	-50	31	30	26	27	30	34
3	55	34	33	29	29	33	37
4	58	37	35	32	31	37	39
5	62	40	37	35	34	40	41
6	2	43	39	37	36	44	43
7	65	46	42	40	39	48	46
8	70	50	44	43	41	51	48
9	74	53	46	45	43	55	50
10	85	56	48	48	46	58	53
11	89	59	50	51	48	62	55
12		63	53	54	51	65	57
13		66	55	56	53	69	59
14		69	57	59	55	73	62
15		72	59	62	58	77	64
16		75	62	64	60	81	66
17		78	64	67	62	85	68
18		81	66	70	65		71
19		84	68	72	67		73
20		87	70	75	70		75
21		90	72	78	72		77
22			74	81	74		79
23			76	84	77		81
24			78	87	79		83
25			80	90	81		85
26			82		83		87
27			84		85		
28					87		

ДОДАТОК Б**Опитувальник «Діагностика стану агресії», А. Басс, А. Дарка****Текст опитувальника**

Інструкція. Уважно прочитайте кожен вислів. Якщо він підходить до Вас – поставте поряд з ним знак «+», якщо ні – знак «-».

- 1) Інколи мені важко утримати бажання завдати шкоди іншим.
- 2) Час від часу я розповідаю плітки про людей, до яких не відчуваю симпатії.
- 3) Я легко виходжу з рівноваги, але змогу швидко знову заспокоїтися.
- 4) Якщо до мене не звертаються ввічливо, я не виконую поставлене прохання.
- 5) Я не завжди отримую те, що, на мою думку, мені належить.
- 6) Я впевнений, що люди обговорюють мене за моєю спиною.
- 7) Якщо я не підтримую поведінку своїх друзів, я роблю їм це зрозумілим.
- 8) Коли я обманюю когось, мене охоплює сильне почуття каяття.
- 9) Мені здається, що я не здатен завдати удару іншій людині.
- 10) Я ніколи не втрачаю контроль настільки, щоб кидати предмети.
- 11) Я завжди проявляю терпимість до чужих недоліків.
- 12) Якщо мені не подобається встановлена норма, я відчуваю бажання її порушити.
- 13) Інші люди, як правило, вміють скористатися сприятливими обставинами.
- 14) Я зберігаю пильність щодо тих, хто надмірно привітний, ніж я очікував.
- 15) Я часто висловлюю свою незгоду з іншими.
- 16) Часом мені спадають на думку речі, про які я відчуваю сором.
- 17) Якщо хтось першим завдає мені удару, я не відповідаю насильством.
- 18) Коли я розлючуюся, я виражаю свій гнів, наприклад, грюкаючи дверима.

19) Я вважаю себе більш дратівливим, ніж це здається з першого погляду.

20) Якщо хтось ставить себе на місце начальника, я завжди дію проти нього.

21) Мене дещо засмучує моя поточна життєва ситуація.

22) Я вважаю, що багато людей не відчують до мене симпатії.

23) Я не можу втриматися від суперечки, коли люди не поділяють моєї думки.

24) На мою думку, ті, хто ухиляються від роботи, мають відчувати провину за свої дії.

25) Людина, яка ображала мене та мою сім'ю, заслуговує на відповідь у вигляді бійки.

26) Я не володію здатністю вигадувати грубі жарти.

27) Коли мене висміюють, я відчуваю інтенсивний гнів.

28) Якщо люди проявляють себе як начальники, я роблю все можливе, щоб зменшити їхній авторитет.

29) Практично щотижня я зустрічаю когось, хто мені не до вподоби.

30) Я вважаю, що багато людей відчують заздрість до мене.

31) Я наполегливо вимагаю поваги від інших.

32) Мене турбує, що я роблю недостатньо для своїх батьків.

33) Люди, які постійно мене дратують, заслуговують на те, щоб їм дали по носі.

34) Я майже не переживаю через свій гнів, не заходячи в крайні емоційні стани.

35) Якщо до мене ставляться гірше, ніж я вважаю, що заслуговую, це мене не хвилює.

36) Коли хтось доводить мене до роздратування, я зазвичай не звертаю на це уваги.

37) Хоча я рідко це показую, інколи у мене виникає відчуття заздрості.

38) Часом мені здається, що інші сміються з моєї поведінки або характеру.

39) Навіть коли я сердитий, я не вдаюся до надмірних проявів агресії.

40) Я бажаю, щоб мої помилки та провини були пробачені.

41) Навіть якщо мене хтось вдарить, я рідко відповідаю тим самим.

42) Коли події розгортаються не так, як я очікую, я можу образитися.

43) Деякі люди дратують мене вже своєю присутністю.

44) Немає жодної людини, яку б я по-справжньому ненавидів.

45) Я дотримуюсь принципу, що чужим людям не варто довіряти.

46) Якщо хтось мене дратує, я без вагань висловлю йому все, що думаю.

47) Часто я чиню так, про що згодом шкодую.

48) У стані сильного гніву я можу завдати комусь удару.

49) З дитинства я не мав раптових спалахів злості.

50) Я часто почуваюся так, ніби в мені накопичується вибухова енергія.

51) Мені здається, якби всі знали мої справжні почуття, вони б вважали мене складною людиною.

52) Я часто підозрюю, що за доброзичливими вчинками людей стоять приховані мотиви.

53) Якщо на мене кричать, я автоматично підвищую голос у відповідь.

54) Невдачі можуть сильно впливати на мій емоційний стан.

55) Я беру участь у бійках не частіше і не рідше, ніж більшість людей.

56) Я пам'ятаю моменти, коли гнів змушував мене ламати все, що було під рукою.

57) Бувають ситуації, коли я готовий розпочати бійку першим.

58) Часом мені здається, що життя обходиться зі мною несправедливо.

59) Раніше я довіряв людям, але зараз уже не вірю, що більшість говорить правду.

60) Я використовую лайку лише у стані сильного роздратування.

61) Якщо я роблю щось неправильно, мене мучить совість.

62) У разі потреби я не вагаюся застосувати фізичну силу, щоб відстояти свої права.

63) Іноді я виявляю гнів, стукаючи кулаком по столу.

64) Я можу бути різким із тими, хто мені не симпатичний.

65) Я не вважаю, що маю ворогів, які бажають мені зла.

66) Навіть якщо людина на це заслуговує, я не завжди можу дати їй гідну відсіч.

67) Я часто замислююся, що міг би жити зовсім інакше.

68) Є знайомі, які здатні довести мене до крайньої агресії.

69) Я зазвичай спокійно ставлюся до дрібних негараздів.

70) Рідко думаю, що хтось свідомо намагається мене образити чи розсердити.

71) Іноді я погрожую іншим, не маючи наміру виконувати ці погрози.

72) Останнім часом я помічаю, що став менш веселим і більш нудним.

73) У суперечках я часто переходжу на підвищений тон.

74) Я зазвичай приховую своє негативне ставлення до людей.

75) Я частіше погоджуюсь із думкою інших, ніж вступаю у конфлікти.

Обробка та інтерпретація даних

Обробка опитувальника Басса-Дарки проводиться при допомозі індексів різних форм агресивних і ворожих реакцій, які визначаються підсумовуванням отриманих відповідей відповідних ключу.

У випадку збігу відповіді з ключем, ставиться 1 бал. Сума балів, помножена на коефіцієнт, вказаний внизу таблиці кожного параметру агресивності, дає можливість одержати нормовані показники, які характеризують індивідуальні й групові результати (нульові значення не враховуються).

Ключ до тесту

1. Фізична агресія ($K=11$):

«Так» – № 1, 25, 33, 48, 55, 62, 68;

«Ні» – № 9, 17, 41.

2. Непряма агресія ($K=13$):

«Так» – № 2, 18, 34, 42, 56, 63;

«Ні» – № 10, 26, 49.

3. Роздратування ($K9$):

«Так» – № 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72;

«Ні» – № 11, 35, 69.

4. Негативізм ($K=20$):

«Так» – № 4, 12, 20, 23, 36.

5. Образа ($K=13$):

«Так» – № 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58;

«Ні» – № 44.

6. Підозрілість ($K=11$):

«Так» – № 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59;

«ні» – № 65, 70.

7. Вербальна агресія ($K=8$):

«Так» – № 7, 15, 28, 31, 46, 53, 60, 71, 73;

«Ні» – № 39, 66, 74, 75.

8. Каяття, відчуття вини ($K=11$):

«Так» – № 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67.

Сумарні показники:

(«1» + «3» + «7»): 3 = ІА - індекс агресивності;

(«5» + «6»): 2 = ІВ - індекс ворожості.

Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія.

Ворожість = Образа + Підозрілість;

Норми при переведенні «сирих балів» в Т-бали

№	«1»	«2»	«3»	«4»	«5»	«6»	«7»	«8»
1	1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
2	9-	10+	11-	12+	13+	14+	15+	16+
3	17-	18+	19+	20+	21+	22+	23+	24+
4	25+	26-	27+	28+	29+	30+	31+	32+
5	33+	34+	35-	36-	37+	38+	39-	40+
6	41+	42+	43+		44+	45+	46+	47+
7	48+	49-	50+		51+	52+	53+	54+
8	55+	56+	57+		58+	59+	60+	61+
9	62+	63+	64+			65-	66-	67+
10	68+		69-			70-	71+	
11			72+				73+	
12							74-	
13							75-	
-	<i>K=11</i>	<i>K=13</i>	<i>K=9</i>	<i>K=20</i>	<i>K=13</i>	<i>K=11</i>	<i>K=8</i>	<i>K=11</i>

Отримані результати можуть переводитися у категорії:

1. Низький рівень агресії - 1–25;
2. Середній рівень (норма) - 26–50;
3. Високий рівень - 51 і більше.

Агресивність:

До 4 балів – низький рівень агресивності, відсутність здатності відстоювати власні інтереси.

5-8 балів – оптимальний рівень агресивності.

Вище 9 балів – підвищена схильність до прояву всіх видів агресії, що проявляється у надмірній конфліктності та демонстративної агресивності.

Ворожість:

До 3 балів – низький рівень ворожості, схильність до самозвинувачення.

4-7 балів – оптимальний рівень ворожості.

Вище 8 балів – підвищений рівень ворожості.

ДОДАТОК В**Методика визначення акцентуації характеру Х. Шмішек**

Інструкція. Вам пропонуються 97 питань, на кожне з яких ви повинні відповісти «та» чи «ні». Не витрачайте багато часу на обдумування. Тут не може бути «поганих» або «добрих» відповідей.

- 1) Ваш настрій зазвичай стабільний і позитивний?
- 2) Ви легко сприймаєте слова інших як образливі?
- 3) Вам часто хочеться плакати навіть через дрібниці?
- 4) Після завершення справи ви сумніваєтесь у правильності її виконання і перевіряєте результат?
- 5) Ви вважаєте себе настільки ж хоробрим, як інші вашого віку?
- 6) У вас бувають різкі перепади настрою – від радості до смутку без видимих причин?
- 7) Під час розваг ви часто привертаєте до себе увагу оточуючих?
- 8) Іноді бувають дні, коли ви дратівливі й усім краще вас не турбувати?
- 9) Ви завжди швидко відповідаєте на листи після їх прочитання?
- 10) Чи можна сказати, що ви серйозна та вдумлива людина?
- 11) Чи трапляється вам настільки захопитися справою, що все інше стає неважливим?
- 12) Ви зазвичай проявляєте ініціативу в нових справах?
- 13) Ви швидко забуваєте образи, не зосереджуючись на них?
- 14) Ви співчутлива і чуйна людина?
- 15) Коли ви опускаєте лист у скриньку, перевіряєте, чи він точно потрапив усередину?
- 16) Чи прагнете ви бути серед перших у навчанні чи роботі завдяки власним амбіціям?
- 17) У дитинстві ви боялися, наприклад, грози або собак?
- 18) Ви іноді смієтесь із жартів, які можна вважати непристойними?
- 19) Чи вважають вас надмірно уважним до дрібниць?
- 20) Ваш настрій значною мірою залежить від подій навколо вас?

- 21) Ви користуєтесь симпатією серед знайомих?
- 22) Ви часто дієте під впливом сильних емоцій чи внутрішніх імпульсів?
- 23) Зазвичай ваш настрій трохи пригнічений?
- 24) Чи бувало так, що ви плакали через сильні емоційні потрясіння?
- 25) Вам важко довго залишатися в одному положенні чи на одному місці?
- 26) Ви відстоюєте свої інтереси, якщо вважаєте, що до вас поставилися несправедливо?
- 27) Іноді ви трохи перебільшуєте свої досягнення?
- 28) Ви могли б самотійно вбити домашню тварину або птаха за необхідності?
- 29) Вас дратують речі, які розташовані неохайно, наприклад, крива штора?
- 30) У дитинстві ви відчували страх залишатися вдома наодинці?
- 31) У вас трапляються зміни настрою без видимої причини?
- 32) Ви мали досвід бути одним із найкращих у своїй діяльності?
- 33) Ви швидко виходите з себе, коли хтось вас дратує?
- 34) Вам властива легка й грайлива веселість?
- 35) У вас бувають моменти, коли ви настільки щасливі, що не можете це приховати?
- 36) Вам було б цікаво бути ведучим на святкових заходах?
- 37) Чи бувало у вас таке, що ви свідомо говорили неправду?
- 38) Ви звикли прямо висловлювати людям свою думку про них?
- 39) Вам не стає зле чи страшно при вигляді крові?
- 40) Вам до вподоби відповідальність за роботу, яку виконуєте тільки ви?
- 41) Ви заступаєтесь за людей, до яких поставилися несправедливо?
- 42) Ви відчуваєте дискомфорт або страх у темряві чи в підвальних приміщеннях?
- 43) Вам до вподоби завдання, які вимагають точності та зосередженості, навіть якщо вони тривалі?

- 44) Ви легко знаходите спільну мову з людьми і любите спілкування?
- 45) Ви з задоволенням декламували вірші у школі перед класом?
- 46) У дитинстві вам траплялося тікати з дому?
- 47) Ви без вагань поступаєте місцем літнім людям у транспорті?
- 48) Іноді життя здається вам надмірно важким?
- 49) Через емоційні переживання після конфлікту ви іноді не могли піти до школи?
- 50) Навіть у разі невдачі ви зберігаєте здатність до жартів та гумору?
- 51) Якщо ви когось образили, чи намагаєтесь ви першим помиритися?
- 52) Вам дуже подобаються тварини?
- 53) Ви іноді повертаєтесь додому, щоб перевірити, чи все вимкнено (газ, світло тощо)?
- 54) Чи бувають у вас тривожні думки про можливу біду з вами або з близькими?
- 55) Ваш настрій сильно змінюється залежно від погоди?
- 56) Вам складно виступати перед великою аудиторією?
- 57) Коли ви сердитесь, чи здатні ви вдатися до фізичної агресії?
- 58) Ви отримуєте велике задоволення від веселощів?
- 59) Ви завжди відкрито висловлюєте свою думку?
- 60) Ви можете впасти у розпач через розчарування?
- 61) Вам подобається бути організатором у спільних справах?
- 62) Ви наполегливі, коли стикаєтесь з труднощами на шляху до мети?
- 63) Ви коли-небудь відчували радість через невдачі тих, хто вам неприємний?
- 64) Вас можуть так зворушити трагічні сцени у фільмах, що з'являються сльози?
- 65) Ви іноді не можете заснути через тривожні думки про минуле або майбутнє?
- 66) Ви підказуєте або дозволяєте списувати однокласникам?
- 67) Ви здатні пройти через кладовище вночі без страху?

68) Якщо вам випадково дали більше грошей, ви без вагань повернете зайве?

69) Вам важливо, щоб усі речі вдома були на своїх місцях?

70) Буває так, що лягаєте у гарному настрої, а прокидаєтесь у поганому?

71) Ви легко адаптуєтесь до нових умов?

72) Вас часто турбують запаморочення?

73) Ви багато і часто смієтесь?

74) Ви можете так привітно спілкуватися з неприємною для вас людиною, що інші нічого не помітять?

75) Ви активна, рухлива особистість?

76) Ви глибоко переживаєте, коли бачите несправедливість?

77) Ви щиро захоплюєтесь природою?

78) Перед сном або виходом з дому ви зазвичай кілька разів перевіряєте, чи все вимкнено та замкнуто?

79) Ви вважаєте себе людиною, схильною до страхів?

80) Алкоголь може суттєво впливати на ваш настрій?

81) Ви із задоволенням берете участь у творчих гуртках?

82) Вас іноді тягне подорожувати або надовго змінити обстановку?

83) Ви часто бачите життя у похмурих тонах?

84) У вас бувають різкі зміни від радості до смутку?

85) Ви можете бути душею компанії та легко розважати інших?

86) Ви довго зберігаєте почуття образи або гніву?

87) Ви тривало переймаєтесь проблемами інших людей?

88) Ви приймаєте обґрунтовану критику на свою адресу?

89) Ви можете переписати всю сторінку через одну помилку?

90) Ви більше схильні до недовіри, ніж до довіри щодо людей?

91) Вам часто сняться страшні сни?

92) У вас бувають нав'язливі думки про небезпечні дії (наприклад, стрибок із висоти чи під потяг)?

93) У веселій компанії ви стаєте більш життєрадісними?

94) Ви рідко заглиблюєтесь у складні теми й не довго роздумуєте над ними?

95) Під впливом алкоголю ви здатні вчиняти імпульсивно?

96) У розмовах ви більше слухаєте, ніж говорите?

97) Ви настільки захоплюєтесь роллю, що забуваєте про себе справжнього?

Оцінка результатів

№п/ П	Тип акцентуації	Коефіцієнт	«Так» Номери питань	«Ні» Номери питань
1	Гіпертимний	3	1,12,25,36,50,61,75,85	
2	Дистимний	3	10,23,48,83,96	34, 58, 73
3	Циклоїдний	3	6,20,31,44,55,70,80,93	
4	Збудливий	3	8,22,33,46,57, 72, 82,95	
5	Застраючий	2	2,16,26,38,41,62,76, 86,90	13,51
6	Педантичний	2	4,15,19,29,43,53,65,69, 78,89,92	40
7	Тривожний	3	17,30,42,54,79,91	5,67
8	Емотивний	3	3,14,52,64,77,87	28,39
9	Демонстративний	2	7,21,24,32,45,49,71,74, 81,94,97	56
10	Екзальтований	6	11,35,60,84	
Шкала брехливості		1	9,47,59,68,88	18,27,37, 63

Кількість співпадаючих з ключем відповідей множиться на значення коефіцієнта відповідного типу акцентуації. Якщо отриманий результат менше 12 балів: риса не є вираженою.

Якщо результат 12-19 балів це середня вираженість риси, що може вказувати на тенденцію до формування акцентуації.

Понад 19 балів: висока вираженість відповідної риси, що свідчить про наявність акцентуації характеру.

При цьому, отриманому результату можна довіряти, якщо по позиції «брехня» ви набрали не більше 5 балів.